

Od „kultnog vrtića“ do adventske kućice - božićni običaji u gradu Trogiru

Belas, Đana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:354795>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-30**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

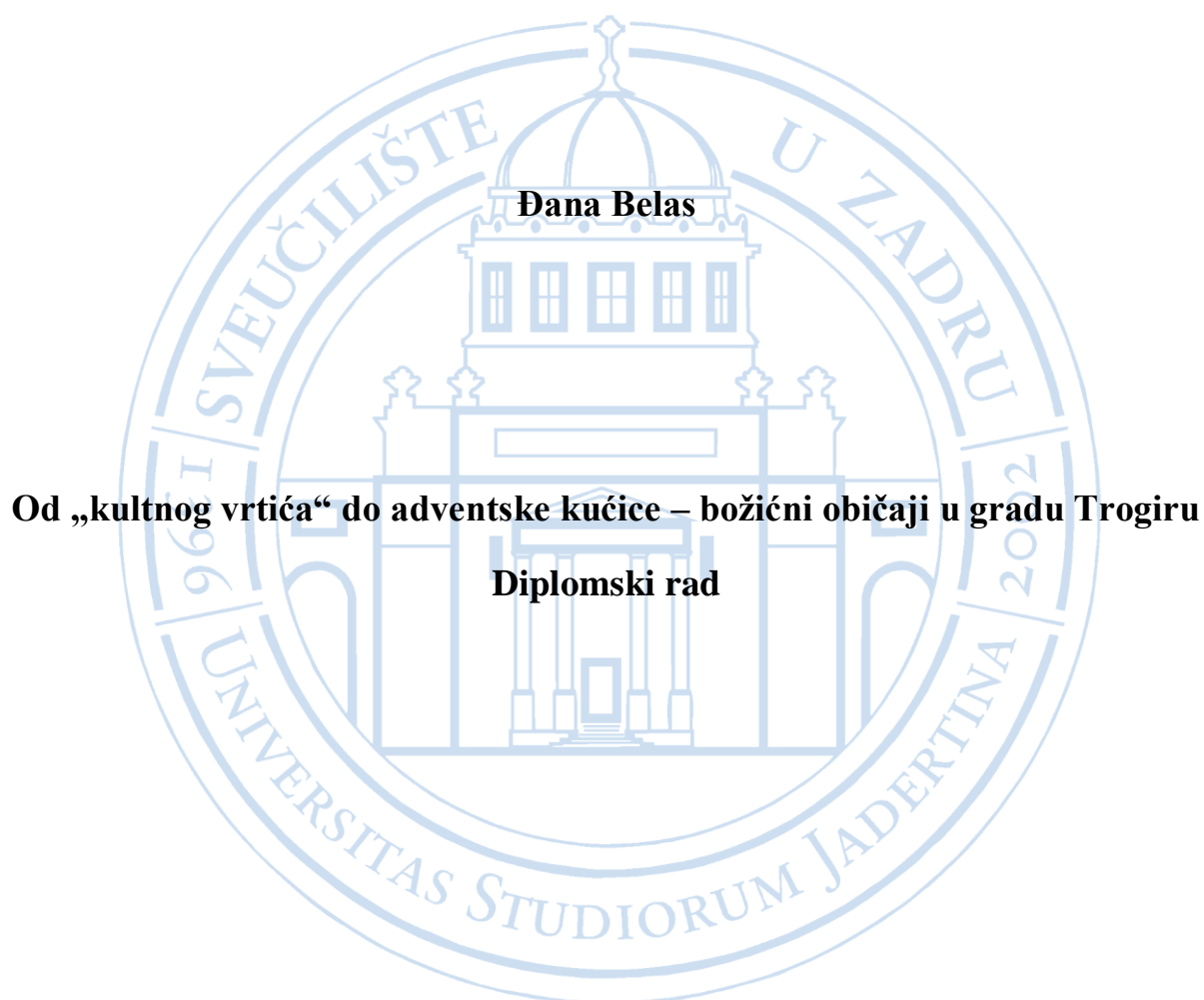

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Zadar, 2022.

Sveučilište u Zadru

Odjel za etnologiju i antropologiju

Diplomski sveučilišni studij etnologije i antropologije (dvopredmetni)

Od „kultnog vrtića“ do adventske kućice – božićni običaji u gradu Trogiru

Diplomski rad

Studentica:

Đana Belas

Mentorica:

Doc. dr. sc. Danijela Birt Katić

Zadar, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Đana Belas**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Od „kultnog vrtića“ do adventske kućice – božićni običaji u gradu Trogiru** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Nijedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 6. srpnja 2022.

SADRŽAJ

SAŽETAK	3
SUMMARY	4
1. UVOD	5
2. ISTRAŽIVANJE I METODOLOGIJA.....	8
3. GEOGRAFSKI POLOŽAJ GRADA TROGIRA	10
4. RAZVOJ GRADA TROGIRA	12
4.1. Od utemeljenja grada do 20. stoljeća.....	12
4.2. Od početka 20. stoljeća do danas	13
5. PREDBOŽIĆNI OBIČAJI	16
5.1. <i>Krlelezanje</i>	16
5.2. Sveti Nikola	18
5.3. <i>Kultni vrtići</i>	19
5.4. Dan sv. Tome	21
5.5. Badnjak	22
5.5.1. Priprema za blagdan i post.....	23
5.5.2. Panj badnjak	25
5.5.3. Božićno zelenilo i drvce.....	27
5.5.4. Jaslice.....	31
5.5.5. Tiha i sveta noć.....	32
6. BOŽIĆ	34
6.1. Hrana.....	34
6.2. Darivanje	37
7. OBIČAJI NAKON BOŽIĆA	40
7.1. Nova godina.....	40
7.2. Sveta tri kralja	41
8. ADVENTSKA KUĆICA.....	42
9. ZVUKOVI (NE)TRADICIJSKOG BOŽIĆA	46
10. INSTITUCIONALNI UVIDI U BOŽIĆNE OBIČAJE I PRAKSE ...	49

11. ZAKLJUČAK	53
12. IZVORI	55
12.1. Literatura	55
12.2. Internetski izvori.....	56
12.3. Audiovizualna građa.....	57
12.4. Popis sugovornika	57
12.5. Prilozi.....	58

SAŽETAK

Ovim radom se daje prikaz božićnih običaja grada Trogira od 1960-ih godina do danas. U radu se žele istražiti tradicijski i suvremeni običaji božićnog ciklusa s osvrtom na njihova značenja i simbole. Za potrebe diplomskog rada, osim pregleda literature, obavljeno je terensko istraživanje na području grada Trogira. Također, korištena je građa prikupljena u razgovoru s mojim djedom 2017. godine koja je bila okosnica rada te su se na nju nadovezali ostali intervjui. U radu će se propitati koje su božićne običaje prakticirali Trogirani od 1960-ih te koji su procesi utjecali da se danas oni mijenjaju, prilagođavaju suvremenom kontekstu, ali i izumiru. Također, istražiti će se i novi simboli Božića u Trogiru.

Ključne riječi: Božić, običaji, Trogir, adventska kućica, „kultni vrtić“

SUMMARY

From Small Iconic Gardens to an Advent House: Christmas Traditions in the City of Trogir

This thesis describes the Christmas traditions in the town of Trogir since the 1960s. This paper wishes to explore both the traditional and contemporary traditions of the Christmas season, including the review of their significance and symbols. For the purposes of this thesis, along with the research of literature, a field study has been conducted within the area of Trogir. The materials obtained during the conversations with my grandfather in 2017, which provide the framework of this paper along with other subsequent interviews, have also been used. This thesis will research which Christmas traditions the inhabitants of Trogir have been practising since the 1960s, and which processes have influenced the fact that these traditions have been changing, adjusting themselves to the contemporary context, as well as getting extinct. Also, new symbols of Christmas traditions in Trogir will be explored.

Key words: Christmas, traditions, Trogir, advent house, “a small iconic gardens“

1. UVOD

Tema je diplomskog rada prikaz božićnih običaja grada Trogira od 1960-ih godina do danas. U radu se žele istražiti tradicijski i suvremeni običaji božićnog ciklusa s osvrtom na njihova značenja i simbole. Rad problematizira koncept *kultnog vrtića* kojeg je u istraživanju uveo Vitomir Belaj, a odnosi se na sijanje pšenice, njeno ukrašavanje, čuvanje, ali i rasprostranjenost tog fenomena diljem Hrvatske, Srbije te kod Hrvata u Austriji i Mađarskoj. Koncept kultnog vrtića predstavlja simbol tradicijskog Božića, dok oprečno od njega, suvremenu proslavu Božića simboliziraju adventske kućice po trgovima diljem Hrvatske. Ideja da se proslava Božića iz prostora svetog kuta u kući preseli na ulice i trgove rezultirala je velikim odazivom ljudi te stvaranju suvremenog simbola Božića, adventske kućice. U diplomskom radu adventska kućica predstavlja postavljene adventske kućice na trgu u Trogiru koje postaju mjesto sastajanja i druženja prijatelja te obitelji u vrijeme došašća.

Pošto cijelo svoje odrastanje sudjelujem i slušam o običajima božićnog perioda svog zavičaja svjedok sam promjena koje se događaju. Kroz rad želim istražiti u kojoj mjeri tradicijski običaji žive danas, kako se obilježavaju, što znače za lokalno stanovništvo, ali i na koji način se mijenjaju. Želja za pisanjem o ovoj temi proizlazi iz osobnog interesa za bilježenjem narodnih običaja i tradicije koja s vremenom izumire, a koja biva zamijenjena novim suvremenim običajima.

Tema je božićnih običaja zastupljena u radovima hrvatske etnologije i kulturne antropologije. Da su običaji sustav ponašanja koji se vezuju za određenu skupinu ljudi te da su očuvani tradicijom i podržani normama, pravilima i postupcima ponašanja ustvrdio je Silvio Braica (usp. 2004: 40). Kroz rad želim prikupiti koje su to radnje te običajna ponašanja koje Trogirani izvode u božićnom periodu te kako one stvaraju tradicijsku kulturu ovog naroda. Jedan od glavnih preglednih radova, koji sadrže opise izabranih dijelova božićnih običaja, knjiga je Milovana Gavazzia, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, izdana 1991. godine. Gavazzi je u njoj izložio podatke o godišnjim običajima, ali i njihovoj starosti, podrijetlu i značenju. Kroz knjigu moguće je upoznati božićne običaje, a kroz njih i duhovni život hrvatskog naroda. Silvio Braica, u svojoj knjizi *Godišnji običaji (2004)*, donosi pregled narodnih običaja, a ukratko opisuje i božićne običaje. Naknadno objavljuje članak u kojem donosi pregled običaja božićnog ciklusa. Sanja Acalija napisala je članak o božićnim običajima u Kaštelima u kojem predstavlja najkarakterističnije narodne običaje od početka do kraja 20. stoljeća. „O blagdanu svete Lucije“, članak je izdan 2006. godine, autorice Maje

Alujević, koji donosi pregled pučkih običaja i raznih pobožnosti vezanih za navedeni blagdan. Nadalje, Dunja Rihtman-Auguštin, 1995. godine, izdaje knjigu koja problematizira značenje Božića u suvremenoj svakodnevnici do kraja 20. stoljeća. Diplomski rad se oslonio upravo na navedene radove, ali i ponudio drugačiji pristup navedenoj problematici. U radu se žele prikazati i interpretirati božićni običaji koji se kontinuirano mijenjaju i preoblikuju. Oni se mijenjaju u svojim izvedbama, simboli i značenjima koja u njih ljudi upisuju. Osim tradicionalnih, u radu su prikazani i suvremeni običaji, o kojima zasad nitko nije istraživao na području Trogira. Cilj je rada istražiti i interpretirati simbole te značenja koja božićni običaji imaju u suvremenom urbanom kontekstu. Propitat će se koje su božićne običaje prakticirali Trogirani od 1960-ih te koji su procesi utjecali da se danas oni mijenjaju, prilagođavaju suvremenom kontekstu, konzumerizmu i kapitalizmu. Namjera mi je stvoriti svojevrsnu sintezu podataka o narodnim božićnim običajima vezanim za jedan uži prostor Dalmacije.

Za potrebe diplomskog rada obavila sam terensko istraživanje na području grada Trogira, a koristit ću i građu koju sam prikupila u razgovoru s djedom 2017. godine koja mi je bila okosnica rada te su se na nju nadovezali ostali intervjui. Kao insajder ove zajednice mogla sam detaljnije promatrati događanja u zajednici. U uvodnom dijelu *Etnografije Hrvatske* autori ističu da je uključivanje vlastitog iskustva u istraživanje poželjno kod suvremenih hrvatskih etnologa te sam slijedom navedenog pristupila pisanju rada (Čapo Žmegač et. al 1998: 48). Moji sugovornici su bili otvoreni za razgovor te su mi rado ustupili vlastite fotografije koja sam koristila u radu.

Istraživačka pitanja na koja sam se fokusirala u svom istraživanju su:

Je li i na koji način adventska kućica postala centar božićnih događanja za mlade Trogirane?

Pod utjecajem kojih procesa se božićni običaji u gradu Trogiru mijenjaju te koji su novi simboli Božića u Trogiru?

Hipoteze postavljene na početku istraživanja su:

Adventska kućica postaje centar božićnih događanja za mlade Trogirane.

Običaj krlezezanja u Trogiru više ne postoji.

Darivanje na božićno jutro postaje jednim od novih simbola Božića u Trogiru.

Rad je oblikovan u jedanaest poglavlja, a manje cjeline, potpoglavlja, su modelirana sukladno razradi pojedinog poglavlja. Nakon uvodne riječi i upoznavanja čitatelja s temom diplomskog rada iznosi se razlog istraživanja božićnih običaja grada Trogira te se predstavlja korištena metodologija. Potom se u trećem poglavlju čitatelja upoznaje sa specifičnim geografskim položajem grada Trogira te teritorijalnom upravom. Kako bi se utvrdile povijesne, političke, kulturne i gospodarske promjene tijekom dugog niza godina, koje su utjecale na razlaganje, zaboravljanje i mijenjanje božićnih običaja, bilo je nužno prikazati razvoj grada Trogira. Razvoj je grada prikazan u četvrtom poglavlju od njegovog utemeljenja pa do danas. Potom, donosi se pregled predbožićnih običaja grada Trogira te njihova obilježavanja kroz dugi niz godina. Proslava Božića i njegovo održavanje je prikazano u šestom poglavlju. Zatim slijedi prikaz običaja koji označavaju period nakon Božića sve do Sveta tri kralja. U sedmom poglavlju predstavljena je adventska kućica kao simbol suvremene proslave Božića. Poglavlje „Zvukovi (ne)tradicijskog Božića“ govorit će o pjevanju pjesama koje su dio tradicijskog i suvremenog božićnog slavlja u Trogiru. Nadalje, doprinos Muzeja grada Trogira u očuvanju običaja, ali i osmišljavanju novih, predstavljeni su predzadnjem poglavlju. Zaključak rada donosi odgovore na postavljena istraživačka pitanja te prikazuje promjene obilježavanja božićnih običaja kroz posljednjih šest desetljeća.

2. ISTRAŽIVANJE I METODOLOGIJA

Upoznavanjem s temama hrvatske etnologije i božićnim običajima, koje su naši pretci stvarali te koji su im oblikovali svakodnevicu, ali i sudjelovanjem u navedenima, odlučila sam da će tema mog diplomskoga rada biti vezana za Božić i moj rodni grad. Moje najdraže doba godine oduvijek je bilo božićno razdoblje koje provodim u krugu svoje uže i šire obitelji te prijatelja. Od malih nogu cijelo došašće provodim ushićena. Iščekivanje prvih darivatelja, svetog Nikole i svete Lucije, pripremanje čizmica i čarapa u meni budi nestrpljenje i uzbuđenje. Topli dom, miris kolača te osjećaj mira i veselja ispunjavaju svaki božićni period. Najviše sam, tijekom svog odrastanja, uživala slušati priče o božićnim običajima mojih predaka, rođaka te bake i djeda. Sve su se te priče urezale u moje pamćenje te mi postale motivacija za pisanje ovoga rada. Slijedom navedenog, 2017. godine, odlučila sam intervjuirati djeda te zapisati božićne običaje i vjerovanja kojih se on sjeća od svojih malih nogu. Sudjelovanjem u božićnim praksama kao insajder u svojoj zajednici uočila sam da se običaji moji predaka i suvremeni običaji razlikuju što me potaknulo na razmišljanje i pisanje o baš ovoj temi.

Razni društveni, politički i gospodarski tokovi su tijekom dugog niza godina utjecali na ljudski život, a time i na oblikovanje te preoblikovanje božićnih običaja. Kakve simbole i značenja su imali božićni običaji od 1960-ih godina i kakve imaju u suvremenom urbanom kontekstu? Jesu li i na koji način urbanizacija, tehnološki rast i napredak, politička moć te religija svojim utjecajem promijenile božićne navike i običaje stanovništva ovog grada? Postoji li čarolija Božića u suvremeno doba?

U svrhu ovog rada kombinirala sam više metoda istraživanja. Terenska istraživanja usmjerena su prostorno na grad Trogir dok su moji sugovornici, njegovi stanovnici, oni koji prakticiraju božićne običaje i prakse. Obavila sam razgovore sa sugovornicima različite životne dobi kako bih dobila što obuhvatniju sliku promjena božićnih praksi i običaja. Razgovarala sam i s djelatnicama Muzeja grada Trogira koje svake godine pokušavaju obilježiti Božić različitim programima. Razgovore sam snimala, kasnije preslušala te napravila transkripte. U analizi građe prikazani su pojedini dijelovi kazivanja.

Ključnu ulogu za vrijeme istraživanja imalo je promatranje sa sudjelovanjem ili sudioničko promatranje, pomoću kojega etnolog pristupa svakodnevici kazivača (usp. Potkonjak 2014: 67). Iako sve sugovornike osobno nisam poznavala, bili su jako susretljivi te smo razgovarali i

o temama koje nisu usko vezane za moje područje istraživanja. Nadalje, koristila sam se polustrukturiranim intervjuom, kod kojeg pitanja nisu čvrsto određena već se teme mogu mijenjati onako kako nameće dinamika razgovora (usp. Potkonjak 2014: 72).

Na terenski rad odlazila sam za vrijeme trajanja „Zimske adventure 2021“ – naziv za trogirski adventski festival, koji se održavao od 3. prosinca do 31. prosinca 2021. godine. U radu sam se posebno osvrnula na navedeni period, a istraživanje sa sugovornicima provela sam kroz travanj i svibanj 2022. godine.

Literatura o trogirskim božićnim običajima nije opsežna pa se moj rad velikim dijelom temelji na saznanjima koje sam stekla od mojih sugovornika. Također, ovim radom istražujem svoju lokalnu sredinu pa će biti vidljivi i autoetnografski elementi. U tome autoetnografiju shvaćam kao „pristup, proces i proizvod; to je oblik teksta te svjesno pozicioniranje osobnog iskustva u žarište istraživačkog interesa i analitičko-interpretativnog okvira“ (usp. Škrbić Alempijević et al. 2016: 90).

3. GEOGRAFSKI POLOŽAJ GRADA TROGIRA

Nakon opisa provedenog istraživanja, te korištene metodologije, u nastavku rada donosim pregled geografskog položaja grada Trogira i njegovu karakterističnu teritorijalnu podjelu. Navedeno je važno istaknuti kako bi se razumio demografski rast i gospodarski razvoj grada koji su oblikovali svakodnevicu stanovnika, a time i njihov kulturni te društveni život.

Grad Trogir nalazi se u Srednjoj Dalmaciji, nedaleko od grada Splita. Središte je trogirskog priobalja (usp. Magaš 2013: 198). Područje grada podijeljeno je na tri dijela: dio koji se nalazi na kopnu, dio na otoku Čiovu te otoci Drvenik Veli i Drvenik Mali (Ploča). Područje koje se nalazi na kopnu omeđeno je teritorijem općine Seget na zapadu, gradom Kaštela na istoku i sjeveru te trogirskim kanalom na jugu. Dio grada na otoku Čiovu obuhvaća sjeverozapadni dio otoka te naselja Mastrinka, Arbanija i Žedno. Navedeno područje graniči s trogirskim kanalom na sjeveru, općinom Okrug na jugoistoku i gradom Splitu na zapadu. Drvenik Veli i Drvenik Mali se pružaju na zapadu, južno od općine Marina. Obala grada Trogira je razvedena s manjim uvalama, rtovima i otocima s bogatom mediteranskom vegetacijom.

Kako bi grad funkcionirao kao cjelina, prvenstveno, bilo je potrebno uspostaviti prometnu povezanost s dijelovima grada koji se ne nalaze na kopnu. Zahvaljujući pomorstvu, koje se razvija od samih početaka nastanka ovog grada, ljudi su do susjednog otoka Čiova, te do drugih obližnjih otoka i otočića, odlazili sa svojim brodovima. Život bez brodova bi onemogućavao trgovinu i ribolov što je bilo nezamislivo (usp. Radić 2014: 149). Razvojem „Jadrolinije“, jedne od najstarijih tvrtki koja se bavi pomorskim prijevozom na Jadranu, početkom 1960-ih godina uvode se u promet trajekti.¹ Iz Trogira za Drvenik Veli i Drvenik Mali počinje ploviti trajekt 1969. godine koji plovi i danas. Poboljšanjem pomorskog prijevoza omogućena je veća migracija stanovništva, ali i bolji životni uvjeti.

Povezivanje otoka Čiova s kopnom omogućeno je izgradnjom mosta u XIII. stoljeću. Most je bio neophodno sredstvo komunikacije gradskog i otočnog stanovništva (usp. Babić 2015: 116). Izgradnjom mosta omogućila se veća razmjena dobara, ali i demografski te gospodarski razvoj otoka. Srednjovjekovni most bio je popravljan više puta, a novi most je sagrađen tek u XIX. stoljeću na istom mjestu gdje i današnji (usp. *ibid.*). Uz navedeni most, 2018. godine, u promet je pušten novi „Most hrvatskih branitelja“ koji je uvelike poboljšao prometnu

¹ Jadrolinija, URL: <https://www.jadrolinija.hr/o-nama/o-jadroliniji/iz-povijesti> (25.4.2022.)

infrastrukturu, omogućio bolju mobilnost stanovnika, ali i posjetitelja te smanjio negativni utjecaj teškog teretnog prometa na povijesnu i zaštićenu jezgru grada Trogira.

Kroz dugi niz godina, ulaganja u cestovni promet bila su neizbježna za razvoj ovog područja. Dobra cestovna povezanost s okolnim naseljima utjecala je na međusoban rast i razvoj ovog područja. Grad je cestovno povezan sa susjednim mjestima Kaštelima, Solinom, Splitom te manjim općinama Marinom, Segetom i Okrugom (usp. *ibid.*).

4. RAZVOJ GRADA TROGIRA

Poslije objašnjenog geografskog položaja grada Trogira treba spomenuti kako je Trogir jedno od najstarijih naselja na našoj obali s neprekinutom tradicijom življenja od prapovijesti do danas (usp. Radić 1998: 115). Slijedom navedenog, može se zaključiti da se gospodarske, društvene, političke i kulturne promjene u ovom gradu događaju dugi niz godina, a samim time ostavljaju posljedice na božićne običaje i prakse. Zbog toga je važno prikazati razvoj ovog grada od njegovog utemeljenja pa do danas. Odakle naziv Trogir? Kako se gospodarski ovaj grad razvijao? Koji su narodi vladali ovim područjem te koji su kulturni utisak ostavili? Kako su gospodarske djelatnosti, politička moć te religija utjecale na božićne prakse? Na ta i još brojna druga pitanja bit će odgovoreno u nastavku rada.

4.1. Od utemeljenja grada do 20. stoljeća

Na njegovom su se tlu izmjenjivali Iliri, Grci, Rimljani te Hrvati, a vladali su Mlečani, Francuzi i Austrijanci (usp. Celio Cega 2002: 5). Povoljan smještaj grada, zaštićenost luke, strateška važnost, bili su ključni razlozi osnutka naselja u III. st. pr. Kr. ili početkom II. stoljeća prije Krista (usp. ibid. 2015: 131). Zasnovali su ga Grci, Dorani iz Sirakuze. Prvotno se radilo o trgovačkoj koloniji pod imenom Tragurion. Pretpostavlja se da sam naziv potječe od grčkih riječi tragos i oros (jarac i brdo), a to se može povezati sa susjednim brdom Kozjakom na kojemu je bio veći broj koza (usp. ibid. 2002: 9). Grčko naselje postaje municipij u sklopu Rimskog Carstva tijekom prvog stoljeća prije Krista i to rimski Tragurium. Iz susjedne Salone tijekom četvrtog stoljeća proširila se nova vjera, kršćanstvo. Dolaskom Hrvata, stvara se nova stranica povijesti te se ime mijenja u Trogir koje ostaje do danas (usp. ibid. 11-13).

Trogir obiluje kulturno-povijesnim znamenitostima, a najznačajniji spomenik je katedrala sv. Lovre (Ivana) čija je izgradnja započela oko 1200. godine na ruševinama kasnoantičke bazilike (usp. Radić 1998: 116). Glavni portal katedrale ujedno je i najznačajniji srednjovjekovni portal na istočnom Jadranu, a izradio ga je majstor Radovan. Glavna misao portala je grješno čovječanstvo i njegova povijest te spasenje (usp. ibid.).

Također, na rivi je sagrađena kula Kamerlengo koja je naziv dobila po kamerlengu, činovniku-blagajniku koji je imao zadatak voditi financijske poslove u dogovoru s knezom (usp. *ibid.* 2002: 30-31).

Kao jedan od prepoznatljivih simbola grada Trogira treba istaknuti lik Kairosa, božanstva sretnog trenutka, nastalog u razdoblju od četvrtog do trećeg stoljeća prije Krista. Prikazan je kao goli mladić s čuperkom za koji ga treba uhvatiti u pravi čas i tako uloviti sretnu priliku (usp. *ibid.* 5).

Renesansa je Trogiru donijela procvat, Francuzi pokretanje napretka grada, austrijska vlast nove objekte i uređenje grada, a burna politička scena 20. stoljeća donosi novi val događanja (usp. Žaja 2019: 7).

4.2. Od početka 20. stoljeća do danas

Stanovnici Trogira su početkom 20. stoljeća većinom bili zaposleni u poljoprivredi, no bavili su se i ribolovom te stočarstvom. Na plodnim površinama sijale su se pšenica i povrtne kulture, koje su ljudi koristili za vlastitu prehranu, ali i za prodaju. Također, uzgajali su i ljekovito bilje: lavandu, kadulju i buhač. Masline su uzgajali i prerađivali u maslinovo ulje za vlastitu potrošnju. Uzgajali su bijelo i crno grožđe od čega su proizvodili kvalitetna vina koja su tijekom zime prodavali. Stanovništvo Trogira ribarstvom se bavilo usputno i samo je mali broj ljudi živio isključivo od ribarenja (usp. Celio-Cega 2015: 131). Plavu, bijelu ribu i glavonošce lovili su najčešće na području Kaštelanskog zaljeva. Ribu su lovili ostima i mrežama te su veću, oboritu ribu prodavali na trogirskoj, kaštelanskoj i splitskoj *peškariji*, a manju su ostavljali za objed. Riba se prodavala svježa, a ostatak se solio ili sušio, uglavnom za vlastite potrebe (usp. *ibid.*). Ribarstvo kao gospodarska grana bila je značajna na susjednom otoku, Drveniku Velom, ali na području Čiova i trogirske komune stanovništvo se mnogo više bavilo zemljoradnjom i stočarstvom nego ribarstvom (usp. Babić 2015: 33). Stanovništvo je često krčilo makiju u svrhu stvaranja pašnjaka koji su bili temelj uzgoja stoke. Uzgajali su krave i ovce od kojih su dobivali mlijeko, meso i sireve. Za ispašu stoke bila su zadužena djeca. Do kraja Drugog svjetskog rata temeljna djelatnost u Trogiru je bila poljoprivreda.

Pomorstvo i brodogradnja jedan su od temelja nad kojima se dizala politička i kulturna arhitektura Trogira još od početaka u prehistoriji. Brodogradnja je između dvaju svjetskih

ratova postala industrijska grana s oko 5000 zaposlenih, s proizvodima za svjetsko tržište (usp. Radić 2014: 187). Dolaskom industrije dolazi i do civilizacijskog skoka. Mijenja se socijalna struktura tako da se veliki dio stanovnika Trogira zaposlio u brodograđevnoj industriji. Stvoreni su novi kadrovi vrijednih radnika i inženjera koji su dali novo obilježje gradu (usp. *ibid.*). Osim brodogradnje, 1960-ih, dolazi i do razvoja drugih vrsta djelatnosti. Otvaraju se tvrtke kao što su: „Jadroplastika“, tvornica plastike u kojoj su se proizvodile plastične cijevi, podovi, vrata, poduzeće „Kamen-Seget Donji“, firma „Rad“ koja se bavila obradom željeza, firma za građevinske radove „Graditelj“, „Duhanka“ firma za proizvodnju duhana te hotel „Medena“ i hotel „Jadran“. Veći prihodi omogućavali su stanovnicima Trogira i okolice bolje životne uvjete, ali i veće uštedevine za izgradnju kuća prvenstveno za naseljavanje, a potom i za iznajmljivanje. Također, brodogradilište Trogir kao najveća tvrtka, za svoje je radnike na području Travarice (dio grada Trogira) tijekom 1960-ih i 1970-ih godina napravio tridesetak velikih stambenih objekata sa preko četiri stotine stanova. Zbog navedenih povlastica ljudi su odlazili sa sela u grad te su slijedili industriju s ciljem lakše i brže zarade, a sve u skladu s tadašnjom političkom situacijom u SFRJ. Dolaskom sa sela u grad ljudi su pod pritiskom političkih struktura navedenog razdoblja bili prisiljeni na učlanjivanje u komunističku partiju Jugoslavije, a samim time im je indirektno zabranjivano vjersko izražavanje. Kulturni i društveni život grada Trogira se oblikovao u skladu s političkom vlašću. Stanovnici su se družili u folklornom ansamblu te nekoliko pjevačkih muških i ženskih klapa, ali sve pod utjecajem moći i vlasti politike koja je stanovnike odmicala od vjerskog i crkvenog načina života. Industrijalizacija je gradu donijela razvoj komunalne i ostale infrastrukture, ali i sve veći rast smještajnih kapaciteta.

Turizam se počeo razvijati 1970-ih, a stanovnici su gradili nove objekte u svrhu razvoja uslužnih djelatnosti i turizma. Proces urbanizacije potaknuo je pretvaranje seoskih područja u gradska te širenje gradskog načina života, ali i stvaranje novih naselja. Turizam se razvijao sve do 1990. kada je uslijedila pauza zbog ratnih i poslijeratnih događanja. Nedolazak turista i propadanje firmi obilježilo je razdoblje do 1998. godine. Državna su poduzeća „Jadroplastika“, „Kamen-Seget Donji“ i „Rad“ propali, a zamijenio ih je privatni sektor. Otvorile su se privatne trgovine za veleprodaju i maloprodaju robe te sve veći broj ugostiteljskih objekata. „Brodotrogir“ i hotel „Medena“ kao državne tvrtke nisu propale već su se postupno oporavile i nastavile s radom.

Proglašenjem neovisne i samostalne države na snagu stupa demokracija koja omogućava slobodu i prava biranja crkvenog, kulturnog i društvenog načina života po vlastitim moralnim

načelima. Završetak ratova i stabilizacija odnosa u okruženju Hrvatske utjecala je na oživljavanje turizma i ubrzan te intenzivan interes za gradnju kuća za iznajmljivanje turistima, ali i za svakodnevni život lokalnog stanovništva.

Usljed sve intenzivnije promidžbe turizma koja je uslijedila početkom 21. stoljeća, 2008. godine dolazi do velike svjetske gospodarske krize i stagnacije građevinskog sektora. Iako dolazi do prekida gradnje stambenih objekata, turizam se kao primarna djelatnost nastavlja razvijati. Kulturni se život Trogirana oblikuje, pod utjecajem nove društvene moći, ali i uplitanja u ekonomske, globalne i kulturne krugove koji šire svoj utjecaj sa Zapada, u skladu s ideologijama koje donose nove slojeve božićnih simbola i spoznaja.

Nakon pet godina stagnacije gradnje uzrokovane gospodarskom krizom, građevinski sektor se ponovo naglo razvija i dolazi do masovne gradnje zgrada za stanovanje, apartmana, kuća za odmor, stambenih objekata za sekundarno stanovanje, ali i kafića te restorana u gradu Trogiru. Taj trend je aktualan i danas.

Trogirska srednjovjekovna jezgra, povijesne kamene zidine, dobro sačuvane kule, palače i crkve pridonijele su da se 1997. godine Trogir uvrsti na UNESCO-ov popis svjetske kulturne baštine kao primjer odlično očuvanog romaničko-gotičkog otočnog grada. Navedeno priznanje gradu je donijelo dodatnu turističku promociju te povećan broj posjetitelja.

5. PREDBOŽIĆNI OBIČAJI

U ovom poglavlju bit će riječ o običajima koji su dio širih zimskih narodnih običaja. Cjelina božićnih običaja počinje znatno prije Badnjaka i Božića te obuhvaća cijeli advent, a produžuje se do Sveta tri kralja (usp. Gavazzi 1991: 115). Gavazzi (usp. ibid.) spominje advent kao dio tradicijskog dijela predbožićnih običaja, a navodi i dan svete Katarine (25. studenog) na koji počinje crkveno propisani četirinedjeljni post pred Božić. Gavazzi (usp. ibid.) navodi advent kao vrijeme pripreme za blagdan Božića koji traje četiri nedjelje prije Božića. Zanimljivo je uočiti kako se u današnjici riječ advent sve učestalije upotrebljava, a izraz *predbožićni ciklus običaja* sve rjeđe. Sama riječ advent, u današnjici, prvenstveno asocira na advent na kućicama i trgovima.

U Trogiru se predbožićni običaji obilježavaju prije Božića, a počinju već u studenome. Svi Sveti, 1. studenog, označavaju početak priprema za Božić u Trogiru. O navedenom danu i običajima vezanih za njega bit će riječi u nastavku rada.

5.1. *Krlelezanje*

Večer uoči blagdana Svih Svetih u Trogiru, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, obilježavala se *krlelezanjem*. Riječ krlelezat znači koledati. Koleda ili kolenda je čestitarska pjesma koja se pjeva o Božiću ili Novoj godini (usp. Braica 2004: 11). Mlade cure i momci su u Trogiru obilazili kuće pjevajući pjesme čiji se tekst razlikovao od mjesta do mjesta u nekadašnjoj trogirskoj općini. Ona je uz današnjih osam naselja obuhvaćala i općinu Seget, općinu Okrug te općinu Marinu. Tekst pjesama predstavljao je čestitku za Božić s dobronamjernim željama za nadolazeću godinu.

Gavazzi navodi (usp. ibid.: 115) da se *prvo čelo Božića* (prvi dan Božića) u različitim krajevima Bosne i Hercegovine i Hrvatske označavao na različite dane. Kod hrvatskog naroda taj dan je bio blagdan svete Lucije. No, kod Trogirana blagdan Svih Svetih nazivao se prvo čelo Božića te se slavio kao prvi Božić iz čega proizlaze izreke koje sam zabilježila:

„Ja san mali rebac, doša san van krkelezat, koko smokvu, koko groždić, na dobro van doša Božić.“ (Sugovornik Vladimir, Arbanija)

„Ja san mali rebac, doša san van krnelezat, ko smokvu, ko grozdić, na dobro van doša prvi Božić. Otvorite škafetine, izvadite galetine, ko da Bog mu da, ko ne da, prosija ka i ja.“ (Sugovornica Marija, Trogir)

Ljudi koji bi čestitarima otvorili vrata dobili bi pjesmu:

„Hvaljen Isus i Marija, prid kuću van romanija. Došli smo vas pozdraviti kao prave prijatelje i poželit dobre dane od godine do godine.“ (Sugovornik Vladimir, Arbanija)

Domaćini bi ih potom darivali *fritulama*, kroštulama, rafijolima, suhim smokvama, bademima, a postojao je običaj i zabadanja novca u jabuku koledara. Za piće bi im ponudili vino, prošek ili rakiju.

Oni ljudi koji ne bi otvarali vrata svoje kuće pjevali bi im:

„Odi, dođi ne čini me stati ispid tvoji vrati jer me bura mlati i klačka mi je do kolin neman bajan postoli.“ (Sugovornik Vladimir, Arbanija)

Kada bi se naljutili na ukućane rekli bi im:

„Ispid kuće ti loza, a u kući koza.“ (Sugovornik Vladimir, Arbanija)

Običaj se krlelezanja tradicionalno održavao u prvoj polovici 20. stoljeća, a Nikola Buble, etnomuzikolog, (1988: 66) u svom radu ističe kako je 1986. godine u trogirskoj općini običaj krlelezanja potpuno zamro. Buble je zabilježio najpoznatiji koledarski napjev *Ja sam mali rebac*, koji glasi:

„Ja san mali rebac²
Doša san van krlelezat.
Ko smokvu, ko grozdić
Na dobro van doša Božić.

Otvorite ormarune,
Izvadite botiljune,
Anđele Božji, Anđele Božji.

O Isuse, Isukrste.
Ti jih pomozi,
Ti jih pomozi.“

Ovaj napjev se sastoji od dva dijela. Pretpostavlja se da su se u prošlosti pjevali odvojeno. Prvi dio napjeva pjevao se pred kućom domaćina, a drugi u njegovoj kući. Vrlo je moguće da

² Riječ vrabac se iz standardnog hrvatskog jezika u čakavsko narječje realizirala u riječ rebac

je drugi dio napjeva pjevan u dva dijela. Prvi dio prije nego što je domaćin obdario koledare, a drugi dio nakon toga u ime zahvale zazivaju Isusa da domaćinu bude na pomoći (usp. *ibid.*: 67).

Iako je za Trogir karakteristično da se krlelezalo uoči blagdana Svih Svetih, nekoliko sugovornika je istaknulo kako se krlelezalo i poslije Svih Svetih sve do Božića. Tekst pjesama se razlikovao po mjestima, a neke su zapisale Klara Škoda i Marijana Držić u svom radu koji je objavljen u časopisu „Vartal“ (1996-1997: 285). Također, Muzej grada Trogira je 2016. godine objavio e-knjžicu koja je posvećena starim trogirskim običajima uoči blagdana Svih Svetih u kojoj se mogu pronaći različite varijante pjesmica.³

Kao što je rečeno, u Trogiru se ovaj običaj više ne održava. Mlađi stanovnici nisu nikad čuli za njega ili ako jesu, prenijeli su im ga stariji. Samo starija generacija mojih sugovornika je znala za pjesmice koje su se vezivale uz ovaj običaj.

5.2. Sveti Nikola

Običaji slavljenja sv. Nikole usvojeni su iz nama bližih zemalja srednje Europe. Svojedobno je Gavazzi (usp. 1991: 116) ustvrdio kako su nikolinjski običaji na selu jako mladi ili ih uopće nema. Rihtman-Auguštin (usp. 1995: 33) navodi da se on prikazuje kao jedan od likova u božićnim običajima koji djeci donosi darove i na njih djeluje odgojno. Osim što je poznat kao darivatelj djece, u primorskim se krajevima obilježava kao zaštitnik pomoraca (usp. Braica 2004: 9). Obučen je u crveni plašt, biskupski ornat, nosi mitru i ima sijedu bradu (usp. *ibid.*: 7). U obilaženju kuća s njim ide Krampus koji kažnjava zločestu djecu ostavljajući im šibu dok sveti Nikola nagrađuje dobru s poklonima (usp. Gavazzi 1991: 117). Darove najčešće sprema u dječje čizmice koje su pripremljene na prozoru. U Trogiru se sveti Nikola obilježavao, većinom, u građanskim obiteljima. Sugovornica Mirjana istaknula je kako je njoj i njenim sestrama mama šila malene vrećice koje bi napunila orasima, bademima ili čokoladom te bi im to bio poklon za Svetog Nikolu.

Nadalje, u samostanu sv. Nikole u Trogiru dugi niz godina žive koludrice kod kojih su građanska djeca odlazila čekati svetog Nikolu i Krampusa. Ovaj je običaj u Trogiru bio dio građanske tradicije te ga sugovornica pamti od 1940-ih godina:

³ Izvor: <http://muzejgradatrogira.blogspot.com/2016/10/halloween-na-trogirski-obicaji-uoci.html> (2.4.2022.)

„I onda je bio sveti Nikola, premda se on nije puno štovao ovdje kod nas, ali ipak je. Šjor Toni Madiraca bi se obuka u svetog Nikolu, a krampus bi bio, ja mislim, pokojni Feđa Santinella. I onda bi išli u koludrica i tamo bi čekali svetog Nikolu. Al to su opet bila pojedina dica, građanska. Ne pocjenjujen težačka, ali nisu bila u to uklopljena. Išli bi tamo išli, čekali ga. Dobili bi gumicu, olovku i to ti je to, ali si se veselia. Sam pojam vidit svetog Nikolu obučenog i krampusa to je nama bio pojam. Za svetog. Nikolu bi očistili čizmice, stavili ih na prozor i to su bile lipe stvari.“ (Sugovornica Marija, Trogir)

Da se na svetog Nikolu održavao stočni sajam u Trogiru na koji dolazili su seljaci iz Zagore prodavati svoje blago, najčešće tuke i svinje istaknula je Dinka Alaupović Gjeldum u radu objavljenom u časopisu „Vartal“ (usp. 1996,1997: 276).

Običaj dočekivanja svetog Nikole kod koludrica više ne postoji, a zamijenio ga je, već, tradicionalni doček svetog Nikole na glavnom gradskom trgu koji djeci dijeli slatkiše te im time potvrđuje njihovo odgovorno i pohvalno ponašanje tijekom godine. Doček svetog Nikole organizira se u sklopu „Zimske adventure“, a pokrovitelj ovog događaja je grad Trogir. Doček se održava u jutarnjim satima 6. prosinca, a svetog Nikolu dolaze vidjeti djeca predškolskog uzrasta. Ovaj događaj se održava na javnom mjestu te predstavlja suvremeni način slavljenja ovog običaja. Također, osim obilježavanja ovog običaja na javnom mjestu, on se održava i u sferama domova trogirskih obitelji. Večer prije, 5. prosinca, djeca na prozor svojih kuća stavljaju čizmice. Ono što svakako treba istaknuti je sama čizmica koju djeca pripremaju na prozoru. Nekoć se na prozor stavljala čizma ili cipela koju su djeca nosila, a danas se sve češće stavljaju platnene čizmice s raznim božićnim ukrasima ili natpisima. Razvoj industrije i masovne proizvodnje uzrokovao je izradu ovakvih čizmica, a time i njihovu prodaju te upotrebu. Prema riječima mojih sugovornika, većinom su majke odgovorne za darivanje svoje djece slatkišima. Podjela uloga u obitelji može se protumačiti kao razdjelnica ritualnih i svakodnevnih radnji u životu.

5.3. *Kulni vrtići*

Vitomir Belaj je u svojoj doktorskoj disertaciji (1979) izabrao stručni naziv kultni vrtići za „obični“ rekvizit „božićno žito“. Sjeme posijano u posudice se, kod Hrvata, spominje u etnografskim izvorima početkom 1900. godina. Običaj je prvi put spomenut kod Hrvata, 1896. godine, u prvom svesku Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena:

„S jedne i s druge strane naduvke / tj. glavnoga božićnoga kolača / na stolu metne se tanjur, u kojem je već zazelenjelo žito, što su ga o Lucijinu posijali u tu svrhu. U žito se metne jabuka, a u nju se zatakne od papira napravljena kitica.“ (Belaj 1979: 4)

Sijalo se božićno žito ili božićna pšenica u tanjurić, šalicu ili kutiju. Najranije se to radilo na dan Svete Barbare, 4. prosinca, a najkasnije na dan Svete Lucije 13. prosinca, ali i na dan začeca Marijina, 8. prosinca, i na Svetog Nikolu, 6. prosinca, a iznimno na dan Svete Katarine, 25. studenoga (usp. *ibid.*: 29). Milovan Gavazzi (usp. *ibid.*: 118) sažima poznate podatke i navodi da se najviše raširio običaj sijanja pšenice u tanjure ili zdjelice, na dan sv. Lucije, koja ima do Božića dovoljno vremena narasti. Sijanje i rast žita u doba godine kada sve miruje, simbolizira obnovu života i životne snage. Nadalje, vjerovalo se da proključala pšenica svjedoči o budućem urodu, ali i da može dati znakove radosti ili žalosti.

Jedna je sugovornica istaknula kako se običaj sijanja pšenice počeo održavati u Trogiru tek od 1980-ih, dok druga sugovornica objašnjava kako se sjeća običaja sijanja pšenice još od 1960-ih godina. Navedene informacije i njihovo nepoklapanje ukazuju da nisu svi stanovnici u isto vrijeme obilježavali iste običaje. Politička je moć ovdje odigrala jako snažnu ulogu na stanovništvo. Kršćanske obitelji su bile u strahu od vlasti koja je zabranjivala ići u crkvu, ali i obilježavati božićne običaje. Vjera je stagnirala. Građanske obitelji bile su malo slobodnije oko održavanja običaja dok su seljačke obitelji slabo održavale običaje ili bi ih provodili unutar svoje kuće, u strahu da ih netko od političke vlasti nebi vidio te kaznio. Običaj sijanja pšenice kod Trogirana postaje uobičajeniji nakon 1990-ih godina kada je stanovništvo moglo slobodnije održavati običaje prema vlastitim načelima. Božićno žito se i danas najčešće sije na svetu Luciju, a nešto rjeđe na svetu Barbaru. Pri sadnji pšenice, u zdjelicu se na dno stavlja zemlja ili pamuk kako bi žito što bolje naraslo.

Žito se podrezuje i šiša s ciljem postizanja lijepog oblika, a često se ovijalo crvenom vrpcom ili trobojnicom. Belaj (usp. *ibid.*: 236) je metodom etnološke kartografije utvrdio da se povezivanje trobojnicom, u većini slučajeva, javlja na području nekadašnje Vojne krajine, a pojavu trobojnice veže za vrijeme Ilirskog pokreta. Po riječima moje sugovornice Marije Božić, njena obitelj svoju pšenicu, također, ukrašava trobojnicom. Uz žito se stavlja jabuka ili jedna, dvije ili tri svijeće. Jedna svijeća predstavlja jedinstvo, a tri – trojstvo (usp. Rihtman-Augustin 1995: 30). Nitko od mojih sugovornika nije istaknuo da u pšenicu stavlja jabuku, a postavljanje svijeće u pšenicu te njeno paljenje na Badnjak obavezni je ritual dviju mojih

sugovornica. Sugovornica Divna Belas navodi: „Svijeća označava nadu i dolazak Spasitelja svijeta.“

Žito se postavljalo, i još se postavlja, u kut sobe, na stol, a najčešće ispod bora. Čuva se u kući sve dok ne požuti, a onda se često stavlja u vrt. Belaj ističe da se iz pojedinih opisa vrtića vidi da se božićno žito smatra blagoslovljenim te da se zato ne smije baciti kao običan otpad na smeće (usp. *ibid.*). Navedeno su potvrdili moji sugovornici ističući kako ih većina usahlu pšenicu stavlja u vrt.

Sveta Lucija poznata je i kao darivateljica djece, no nešto skromnija od svetog Nikole. Djeca u Trogiru su na prozor ili pod jastuk stavljala čarape jer su očekivala da će im sveta Lucija unutra staviti darove. Sv. Lucija je djecu najčešće darivala voćem ili slasticama. Prema sjećanjima sugovornice Marije Božić, 1950-ih i 1960-ih, u čarapama bi se nalazila kapula ili šiba za zločestu djecu, a dobra bi djeca dobivala čokoladu, suhe smokve ili bajame. Dobiti jabuku ili naranču bilo je veliko veselje jer su to bile „čudne voćke“, istaknula je sugovornica Mirjana. Većinom su građanska djeca dobivala i osnovne potrepštine za školu kao što su olovke i gumice. U siromašnim kućama se djeci govorilo da sveta Lucija nije mogla doći s darovima jer nisu dobro očistili dimnjak (usp. Alujević 2006: 113). Prema Škoda i Držić (usp. 1996-1997: 286) iste večeri slavio se i skori Božić, *frigale* su se fritule te se pjevalo:

„Slavi, slavi Božiću,
Na bile kolače,
Na crljeno vino,
Da se veselimo“.

U Trogiru se i dalje održava običaj darivanja djece, najčešće slatkišima te bademima ili orasima, a rjeđe šibom. Na gradskom trgu, kao i za svetog Nikolu, u sklopu „Zimske adventure“, organizira se doček svete Lucije koja djeci dijeli slatkiše.

5.4. Dan sv. Tome

Prije samih užih božićnih blagdana dan sv. Tome (21. prosinca) imao je folklorističku važnost, ustvrdio je Gavazzi (usp. 1991: 122). Na taj dan je bilo uobičajeno gatanje djevojkama o suđeniku te klanje onoga što je za Božić bilo spremno za klanje. U nastavku rada slijedi par pjesmica koje su se pjevale na dan svetog Tome u Trogiru. Po riječima sugovornika, mog djeda Vladimira:

„Sveti Toma, ubij prajca doma.“

„Sveti Toma ubij prajca doma,
ubij ga nožićem, izija ga božićen.
I još dobru pogaču, neka dica ne plaču,
ubija ga britvicon, izija ga s dičicon.“

Navedene uzrečice su označavale da se na dan svetog Tome mora zaklati prase kako bi obitelj imala mesa za božićni ručak. Blagdan svetog Tome prvi je dan kalendarske zime iz čega je proizašlo nekoliko narodnih izreka koje mi je također ispričao djed:

„Sveti Toma – najmanji dan u godini.“

„Sveti Toma kokošar, do Božića pet dana.“

„Od svetoga Tome do Nove godine dan narestete za jedan kokošji korak ili koliko učini pivac priko praga.“

Nisam uspjela saznati od svojih sugovornika razlog zašto se Toma nazivao kokošarem. Gavazzi (usp. *ibid.*: 123) navodi da se u narodu po Slavoniji i Srijemu dan prije Badnjaka označavao kao *kokošji badnjak*. Toga se dana peradi davalo da zoblje unutar kruga, načinjenog od užeta na dvorištu, s namjerom da se perad ne udaljuje iz svog doma i da ne snosi jaja drugdje.

Blagdan svetog Tome u novijoj povijesti nije zaživio jer stanovnici grada od 1970-ih godina u maloj količini uzgajaju životinje. Stočarstvo i peradarstvo bile su djelatnosti kojima se stanovništvo intenzivno bavilo do sredine 20. stoljeća, a tada ih zamjenjuje sekundarni sektor i rad u industriji. U Trogiru danas rijetko koja obitelj uzgaja životinje i to su većinom kokoši od kojih dobivaju jaja. Turistifikacija je uvjetovala prenamjenu zemljišta iz plodnih površina i pašnjaka u površine namijenjene izgradnji objekata za stanovanje.

5.5. Badnjak

Badnjak se obilježava 24. prosinca, a korijen riječi dolazi od glagola bdjeti, ostati budan, buditi. Badnjak označava večer i noć kada se bdi (usp. *ibid.*: 128). Badnji dan se u Trogiru obilježavao pripremanjem hrane, ukrašavanjem kuće, paljenjem panja badnjaka te odlaskom na misu ponoćku. Taj dan je započinjao rano ujutro i cijeli dan se provodio u

užurbanosti kako bi se svi poslovi završili do kraja. U folklornom pogledu, to je najbogatiji dan u hrvatskoj tradicijskoj kulturi (usp. Žaja 2019: 14).

5.5.1. Priprema za blagdan i post

Badnji je dan u seljačkim kućanstvima bio posljednji dan priprema za blagdan. Podjela rada se tradicionalno dijelila na muške i ženske poslove koji obilježavaju fluidnu granicu između svakodnevnih i ritualnih radnji (usp. Rihtman-Auguštin 1995:79). Kao najvažniji ritualni, muški dio posla, bilo je dopremanje drva za nekoliko narednih dana i odabir panja badnjaka. Žene su bile zadužene za pripremu posnog jela za večeru, za pripremu hrane za Božić te su bile angažirane za pospremanje i čišćenje kuće. U nastavku rada bit će objašnjeno zašto i kako se običaj paljenja badnjaka po kućama izgubio. Ženski dio posla je ostao većinom nepromijenjen. Žene u Trogiru, na Badnjak, imaju „pune ruke posla“. Od posljednjeg, velikog čišćenja i ukrašavanja kuće do pripreme hrane za Badnjak i Božić, što će biti detaljnije opisano.

Prema crkvenim propisima, za Badnji dan, određen je post koji se u Trogiru poštovao. Jelovnik se toga dana prilagođavao posnoj hrani pa se najčešće jela riba. Vrsta ribe koja se jede taj dan ovisila je o vlastitom ulovu ili o količini novca koju je obitelj imala za potrošiti na *peškariji*. Građanske obitelji su većinom jele bakalar, „na brudet“ ili „na bilo“. Sugovornici su često isticali kako je vrijeme 60-ih godina dvadesetog stoljeća obilježilo prilagođavanje odredbama koje su primoravale stanovništvo da se snalaze, primjerice, riba se jela navečer za večeru kada bi se ukućani okupili za stolom nakon radnog dana. Nakon 1990-ih uvodi se skraćenje radnog vremena za Badnjak pa glavni obrok u danu postaje ručak. Glavna namirnica je riba, a vrsta ribe ovisi o ekonomskim mogućnostima obitelji. Sve se manje stanovnika bavi ribolovom, većinom samo za svoje potrebe, tako da većina Trogirana za posni obrok kupuje ribu na ribarnici ili u trgovačkim lancima po jeftinoj cijeni nego što je to na *peškariji*.

Božićna svijeća i njeno svjetlo spadaju među najbitnije tradicije i obilježja Badnjaka kao i nekih drugih datuma ovog razdoblja. Svijeću pali domaćin na Badnjak prije večere, ali se redovito pali i poslije, na Božić, Staru i Novu godinu i na Sveta tri kralja (usp. Gavazzi 1991: 130). Postojao je običaj i gašenja svijeće koji bi izvodio gospodar kuće tako što bi komadom kruha umočenim u vino ili *kvasinu* ugasio fitilj. Običaj gašenja svijeće u suvremeno doba nisam zabilježila, no paljenje svijeće je prisutno i danas.

„Evo ti moje božićne svijeće. To ti je stari kandelir, kojem ima 200 godina i to ti je božićna svijeća koja je na stolu.“ (Sugovornica Marija, Trogir)

Slikovni prilog 1. Božićna svijeća

Na Badnjak su žene *frigale pršurate*, fritule, uštipke od dizanog tijesta koje se pržilo u ulju. Fritule su se oblikovale tako da se lijevom šakom grabilo tijesto, a dio koji bi izašao iz šake bi se odvajao mokrom žličicom te se nježno stavljao u vruće ulje. Prema riječima moga djeda, postojale su dvije vrste: posne i mrsne. Posne su lagane bez jaja i masnoća, a mrsne su one s jajima i masnoćom. Sugovornica Marija je potvrdila da se u fritule nisu stavljali dodatci koji su danas uobičajeni kao što su krumpiri, grožđice, orasi i jogurt. Fritule su i danas nezaobilazno jelo na Badnjak u domovima Trogirana, a uvrštene su na jelovnike adventskih kućica na trgu te su u ponudi svaki dan. Zanimljivo je istaknuti da su fritule postale poveznica domaće i javne atmosfere Božića. Iz atmosfere trogirskih domova one su prešle u atmosferu trogirskog trga. Fritule su postale simbol Božića, ne samo u Trogiru, već i duž jadranske obale. One danas zasigurno pridonose stvaranju osjećaja identiteta kod Dalmatinaca. Nadalje, treba obratiti pozornost da su fritule obuhvatile još širu perspektivu te postale dio zagrebačke ponude na adventu, ali i na adventima diljem Hrvatske. Zanimljivo je razmatrati zašto su

fritule postale jedna od najpoznatijih adventskih specijaliteta. One su jednostavna slastica koja ne zahtijeva veliku pripremu i mnogobrojne sastojke, već od malog broja dodataka čine jako ukusnu delikatesu. Iz navedenog, može se zaključiti, da slavljenjem Božića na javnim površinama te premještanjem *svetog*, iz kuće na trgove, fritule postaju simbolom Božića koji sadrži dio tradicije i suvremenosti, ali i dio stabilnosti te promjene.

Na Badnjak, baš kao i svaki drugi dan u godini, pekao se kruh jer u Trogiru nije bilo mnogo pekara pa se do kruha nije moglo lako doći:

„U to vrijeme nije bilo puno pekara pa se doma peka kruh svaki dan. 1960-ih i 1970-ih su bile dvi, tri pekare u Trogiru. Bilo je teško doći do kruha u pekari.“
(Sugovornica Dina, Trogir)

Običaj pečenja kruha kod kuće izgubio se industrijalizacijom i otvaranjem trgovina te trgovačkih lanaca koje masovno prodaju kruh i peciva.

5.5.2. Panj badnjak

Običaj paljenja panja badnjaka bio je uobičajen u svim mjestima grada Trogira prije Drugog svjetskog rata. No, nakon rata, od 1960-ih do 1990-ih, sugovornici su isticali da su morali poštovati zabrane održavanja običaja vezanih s vjerskom naukom te da su običaj paljenja panja badnjaka rijetko obilježavali:

„Prije Drugog svjetskog rata se palia, od onda je to bila neka tradicija, a za vrijeme rata i nakon rata se vrlo malo palia. Uvijek su to bile nekakve zabrane, da ti tu nisi moga ništa. Jer vrijeme je komunizma bilo onakvo kakvo je bilo.“
(Sugovornica Dina, Trogir)

Škoda i Držić (1996-1997: 286) su u svom radu ukazali da se krajem 20. stoljeća paljenje badnjaka još održavalo u svim selima otoka Čiova i u Segetu. Jedina razlika je bila ta što su se nekoć palila tri badnjaka, a krajem 20. stoljeća se običaj preoblikuje te se pale dva ili jedan panj.

Dok se običaj održavao, muškarci su bili zaduženi za cijepanje drva pa bi usput dovukli i badnjake koje su navečer palili na ognjištu. Neka domaćinstva su unosila i do tri panja u kuću. Muškarci su palili badnjake na Badnju večer, a badnjak bi bio najčešće od masline, hrasta ili smokve, drveća koja su specifična za ovo podneblje:

„Domaćin bi ulazio u kuću s badnjakon govoreći: *Faljen Isus*. Ukućani: *Vazda budi*. Domaćin: *Oćete primit ovoga dida?*“ (Sugovornik Vladimir, Arbanija)

Također, osim paljenja badnjaka u kućama, u mjestu Žedno, postojao je običaj paljenja badnjaka ispred crkve:

„Obavezno badnjak. Palili smo ga u kominu u kućama i ispred crkve. Nije bilo kuće koja nije imala komin.“ (Sugovornik Ante, Žedno)

Zabrane održavanja ovog običaja pod utjecajem političke vlasti do 1990-ih zasigurno su utjecale na njegovo smanjeno obilježavanje nakon navedenog perioda. Prvenstveno je smanjen broj paljenja panjeva, a potom je modernizacijom kuća te masovnom izgradnjom novih, početkom 21. stoljeća, običaj paljenja badnjaka izumro. Rekonstruiranjem kuća stanovništvo je rušilo ognjišta, a uvodilo štednjake. Time se izgubio prostor za polaganje i paljenje badnjaka u kućama.

Običaj paljenja badnjaka ispred crkava još se obilježava. U crkvi svetog Dominika na trogirskoj rivi svake se godine tradicionalno pali badnjak koji se pali prije mise ponoćke, a paljenje posjećuju vjernici. Zanimljivo je da se ovaj običaj zadržao s obzirom na podrijetlo panja badnjaka koje je pretkršćansko. Prema Dragiću (usp. 2008: 69) od davnina su ga palili drevni Rimljani, južnoslavenski narodi te Englezi, Francuzi, Nijemci i Portugalci. Sugovornici su istaknuli da paljenje badnjaka upućuje na toplinu i svijetlo koje dolazi, u vjerskom smislu, rođenje Isusa Krista.

Slikovni prilog 2. Paljenje panja badnjaka na Badnju večer ispred crkve svetog Dominika u Trogiru

5.5.3. Božićno zelenilo i drvce

Božićno zelenilo i drvce, baš kao i pšenica, prkose zimskom umrtvljenju prirode te se u njima vidi životna snaga koja djeluje odbojno protiv zlih sila (usp. Gavazzi, 1991: 150). Na Badnjak su stanovnici trogirске zagore kuće i okućnice kitili zelenilom. Najčešće su to bile zelene grančice bršljana kojima bi ukrašavali prozore i vrata. Posao kićenja bi odrađivale domaćice ili djevojke (usp. Alaupović 1996, 1997: 277). Običaj kićenja kuća zelenilom u gradu nije bio uobičajen te mi ga nitko od mojih sugovornika nije spomenuo. U Trogiru su na Badnjak žena kitile bor koji su muškarci morali nabaviti. Težačke su obitelji većinom iz polja nosili „smrič“ ili bor, a jelku su imale samo rijetke građanske obitelji. Ako muškarci ne bi donijeli bor onda bi donijeli zelenu granu. Granje i borove su kitili raznim ukrasima kao što su pamuk, bomboni s resicama, orasi i bajami zamotani u zlatni i srebrni papir, prskalice, šiške, zlatne niti od omota od čokolade itd. Sanja Acalija u svom radu (usp. 1997: 42) navodi da božićno drvce u Hrvatsku dolazi s prostora Njemačke i Austrije i to najprije u hrvatske

gradove pa u sela. Zanimljivo je ukazati na dihotomiju sela i grada, a time i različite društvene odnose trogirskog stanovništva.

U Trogiru je živio Toni Madiraca koji je izrađivao staklene kuglice, a gospodin Zvone Munitić ih je prodavao. Sugovornica Mirjana mi je pokazala svoje *balune* iz 1970-ih i 1980-ih koje još čuva kao uspomenu, ali ih rado i danas stavi na svoj bor. Mirjana ističe kako su ljudi u prošlosti, koristeći maštu, samostalno izrađivali razne figurice, kuglice i ukrase za bor. Razvojem trgovine, kuglice za bor i umjetni borovi postaju dostupni u raznim prodavaonicama te često zamjenjuju „živi“ bor s kojeg ispadaju iglice pa kućanicama stvaraju dodatnu obvezu. Početkom 21. stoljeća osnovao se novi detalj za bor, a to su lampice. One su, uz panj badnjak, znak koji povezuje drvo i svjetlost, odnosno vežu božićno zelenilo uz prirodni tok godine i buđenje novog svjetla (usp. Rihtman-Auguštin 1995: 73). U suvremeno doba, Trogir je obasjan svjetlošću lampica koje krase prometne tokove, ulice, stupove električne struje, trg i adventske kućice. Cijeli grad bude ukrašen lampicama koje prikazuju simbole Božića, majku koja nosi dijete, anđele, Djeda mraza, zvjezdano nebo, itd.

Slikovni prilog 3. Božićni ukrasi iz 1970-ih

Slikovni prilog 4. Božićni ukrasi iz 1980-ih

Slikovni prilog 5. Božićni ukras iz 1980-ih

Prema Rihtman-Auguštin (1995: 70) za vrijeme socijalizma Božić je bio zanižan kao javni praznik te se tada ideologija socijalističke Nove godine poslužila božićnim borom preimenovanim u *novogodišnju jelku*. U društvu su postojali oni koji su bor kitili za Badnjak, ali i oni koji su ga kitili za Novu godinu. Navedeno je ovisilo o statusu obitelji u društvu te zabranama koje su mogle ostaviti velike posljedice na stanovnike. Božićna je pobožnost u doba socijalizma bila potisnuta te je u postkomunističkoj Hrvatskoj oživjela od 1990-ih. Božićno drveće postaje središte oko kojeg se okuplja obitelj te postaje simbol Božića. Ispod drvca se stavljaju pokloni za djecu pa se običaj skidanja bombona s drvca izgubio jer ih ispod drvca čekaju veći pokloni. Darivanje djece bila je građanska tradicija, a danas je postala neizbježan i tradicionalan dio božićnog jutra. Osim božićnog drvca, u novijoj povijesti, zadnjih nekoliko godina, sve više obitelji uređuje svoje domove raznim ukrasima kao što su vjenčići, girlandi, ali i božićnim patuljcima. Božićni patuljci, znani pod imenom Nisse ili Tomte, skandinavskog su korijena. To su bića iz nordijskog folklora koja su povezana sa zimskim solsticijem i božićnim dijelom godine.⁴ Napravljeni su od filca i drva, malog su rasta, a imaju prepoznatljivu dugu bijelu bradu i crvenu šiljastu kapu u crvenoj boji. Njihov je cilj zaštita i dobrobit seoskog imanja, a žive u šumama skandinavskih zemalja. Zadnje dvije godine patuljci su postali „hit“ na tržištu te su trgovine bile preplavljene njima. Jedna od mojih sugovornica je istaknula kako smatra da sporedni likovi, poput patuljaka i Djeda Mraza, ne žele „odvući ljude od istine, od rođenja Boga“, već su oni dio komercijalizma kao i ostali dekorativni sadržaji.

Slikovni prilog 6. Božićni patuljci skandinavskog podrijetla

⁴ Izvor: <https://www.elegant.hr/clanci/bozicni-patuljci-skandinavskih-korijena-upotpunit-ce-vas-blagdanski-dekor/> (5.5.2022.)

5.5.4. Jaslice

Jaslice, kao prikaz okolnosti Kristova rođenja, svoje su prvotno mjesto zauzele u crkvama. U doba socijalizma je mali broj Trogirana imao jaslice u svojim kućama jer im je to bilo zabranjeno:

„Ali isto ako si ima jaslice ispod bora, ako bi ti neko doša, moga te čak i prijavit jer da ih imaš u to vreme od Božića do Nove godine ispod bora.“ (Sugovornica Dina, Trogir)

Sugovornica Marija mi je ispričala priču o jaslicama koje je radio njen otac za katedralu sv. Lovre u Trogiru, 1966. godine. U katedrali jaslica nije bilo te ga je biskup zamolio da napravi jaslice za crkvu. Marijin otac je prihvatio molbu te ih je odlučio napraviti. Biskup se iznenadio kada ih je vidio te mu se htio odužiti. Marijin otac je zamolio biskupa da ispod jaslica napiše „Sretan Božić“. Biskup se iznenadio željom koju mu je odlučio ispuniti. Kada je natpis bio napravljen, Marijin otac je uslikao jaslice i natpis te je fotografiju dao izraditi kao čestitke koje je prodavao. U gradu Trogiru nigdje nije bilo kupiti čestitke „Sretan Božić“. Biskup je zbog ovog čina bio pozvan na komitet.

Slikovni prilog 7. Čestitka za Božić

Trogirani, koji su izrađivali jaslice, radili su ih vlastoručno od prirodnih materijala. Većinom su koristili drvo, kamen i mahovinu. Marijin otac je jaslice radio svake godine u svom domu, a figure za jaslice je radio od drveta. Po Marijinim riječima, bile su to najljepše jaslice u gradu

pa bi ih trogirski djeca dolazila gledati. Nadalje, zanimljivo je primijetiti kako gospođa Marija u razgovoru jaslice naziva Betlehem, a Vitomir Belaj u svojoj disertaciji o kulturnim vrtićima (1979: 229) upozorava na nazive „jeruzalem“ i „betlehem“ za seljački božićni nakit u kutu sobe i njihovu moguću vezu s jaslicama.

Slikovni prilog 8. Kipovi od drva u jaslicama obitelji Božić

Postkomunistički je razvoj omogućio da središnje mjesto pod božićnim drvom zauzimaju jaslice (usp. Rihtman-Auguštin 1995: 71). Dio Trogirana je dugi niz godina izrađivao vlastite jaslice, ali razvojem industrije i trgovine Trogirani su se sve više okrenuli kupnji jaslica koje se bez puno napora samo postavljaju ispod božićnog drvca.

5.5.5. Tiha i sveta noć

Nakon cjelodnevne pripreme za Božić, Trogirani bi se svečano obukli te bi odlazili na misu. Zbog socijalističkih zabrana, velik broj ljudi nije ni odlazio u crkvu, a oni koji bi išli su odlazili potajice. Većina Trogirana je išla na misu u katedralu kada se održavala „Bozzottijeva misa“, a manji broj je išao ujutro na Božić. U nastavku rada će biti detaljnije objašnjeno značenje „Bozzottijeve mise“. Trogirani su poslije mise išli svojim kućama obilno večerati. „Bozzotijeva misa“ se i danas održava u katedrali, no broj njenih posjetitelja je sve manji.

Danas Trogirani na Badnjak idu većinom na mise ponoćke, a na misu odlaze i oni koji nisu naročiti vjernici, ali koji poštuju obred. Mladi nakon mise odlaze na trg, na kućice kako bi se družili i čestitali Božić jedni drugima.

6. BOŽIĆ

Badnjakom završava predbožićni ciklus običaja koji predstavlja pripremu i nagovještaj blagdana Božića. Božić je u kršćanskoj tradiciji dan slavljenja rođenja Isusa, sina Božjega (usp. Acalija 1997: 39). U seljačkoj tradiciji to je bio dan odmora, mira i spokoja, kratak prekid neprekidnog toka radnih dana i obveza. Taj dan su ljudi odmarali i nastojali ga provesti u miru sa svojom obitelji, uz obilje hrane (usp. Rihtman-Auguštin 1995: 116). Za vrijeme socijalizma Trogirani su na Božić radili te je mali broj ljudi bio slobodan. Njegovo svetkovanje je bilo uvjetovano političkim zabranama, stoga je centar slavlja bio božićni ručak najuže obitelji. Nakon 1990-ih sugovornici su istaknuli da su pod utjecajem nove političke moći počeli slobodnije odlaziti u Crkvu, ali i prihvaćati nove božićne prakse pod utjecajem zapadnjačke kulture. Pod utjecajem industrijalizacije, a pogotovo urbanizacije krajem 20. stoljeća, Božić u Trogiru poprima nove elemente koji postaju sastavni dio ovog blagdana. Također, on postaje neradni blagdan.

6.1. Hrana

Na Božić je u Trogiru bio karakterističan zajednički obilan ručak za užu obitelj. Pripremila se veća količina hrane, a stol bi se namjestio posuđem koje se nije koristilo svaki dan, naravno, ukoliko je obitelj imala takvo posuđe:

„Ovo ti je porcelan koji je moja baba donila u dotu. Za Božić se napravi lipi stol, a ove pijate bi stavljali, a beštek je bia od slonove kosti.“ (Sugovornica Mirjana, Trogir)

Slikovni prilog 9. Tanjur i pribor za jelo na Božić

Trogirani su za Božić najčešće jeli meso svojih domaćih životinja. To je većinom bilo meso kokoši, pijetla, svinje ili tuke:

„Na Božić je bila poznata tingul juha, to je od juha od iznutrica. Poslije je bila tuka sa mladim krompirom i salatam.“ (Sugovornica Marija, Trogir)

Nakon ručka jeli bi se kolači i pio prošek. Kao desert žene su posluživale fritule koje su radile za Badnjak, *rafirole*, crne kolače koji su se zvali *forti* te *mandulat*. Na božićnom stolu su se još mogli pronaći mramorni kolači ili pita od jabuke. Trogirski rafioli su poseban trogirski specijalitet koji se jeo samo na blagdan. O vremenu oko Božića postoji nekoliko izreka koje mi je rekao moj djed, a upućuju na nestašicu hrane, hladnoću i zimu koja slijedi nakon Božića:

„Do Božića ni leda ni glada.“

„Do Božića sito i lito, od Božića hladno i gladno.“

Slikovni prilog 10. Trogirski rafioli

Običaj mesnog jelovnika na Božić očuvao se do danas. Trogirani na Božić jedu meso, najčešće janjetinu, kokoš ili tuku uz razne priloge. Meso se većinom nabavlja iz mesnica jer vlastite životinje rijetko koja obitelj uzdržava. Ručak je tradicionalan, puno bogatiji namirnicama nego prije pedesetak godina.

Za vrijeme socijalizma, Božić se slavio tiho i u krugu najbliže obitelji. Raspadom socijalizma ljudi počinju slobodnije odlaziti u crkvu te sve više obilježavati običaje vezane za božićni period. Krajem 20. stoljeća Božić se počeo više obilježavati nego Nova godina. Sugovornica Mirjana navodi: „Neko nije iša u crkvu jer je bia takav sistem. Reci, volia sam, al nisam iša jer je bia takav sistem.“

Globalizacijom, razvojem industrije te oblikovanjem novih božićnih običaja ljudi počinju živjeti ovaj blagdan na vjerskoj, ali i laičkoj razini, u obiteljima i lokalnim zajednicama. Pod utjecajem različitih društvenih, gospodarskih, vjerskih i političkih prilika Božić nosi tragove prošlih, ali i sadašnjih vremena.

Trogirani Božić obilježavaju iz godine u godinu „starim” tradicijskim običajima, ali uz uvođenje i prihvaćanje novih praksi koje postaju dio božićnog ciklusa.

Slikovni prilog 11. Obitelj Božić ispred bora za Božić 1997. godine

6.2. Darivanje

Darivanje je kontinuirano prisutna praksa, a švicarski etnolog Paul Geiger tvrdi da je prvotni dar bila prolistala grančica okićena jabukama ili pozlaćenim orasima, što je označavalo obilje i blagoslov (usp. Rihtman-Augustin 1995: 32).

Do sada sam spomenula dva darivatelja u božićnom periodu, a to su sveti Nikola i sveta Lucija. Nadalje, u nastavku teksta će biti riječi o likovima koji su prepoznatljivi kao darivatelji poklona za Božić te im se zato djeca raduju. Početkom 19. stoljeća, u Americi, lik je biskupa s mitrom zamijenjen sa sjedobradim čovjekom u crvenoj haljini koju po rubovima krasi bijelo krzno. Taj je lik ubrzo dobio saonice koje vuku psi ili sobovi, a dodijeljeno mu je ime Santa Claus. Navedeno ime je skraćeni oblik imena Nikolaus u Nizozemskoj i

Njemačkoj. U komunističkom Sovjetskom Savezu, sredinom 20. stoljeća, uveden je lik Djeda Mraza koji ima jako puno sličnosti sa svetim Nikolom, a posve je sličan i američkom Santa Clausu. Važno je za istaknuti da su Santa Claus i Djed Mraz uspostavljeni kao zamjena svetom Nikoli te se naslanjaju na njegove legende i njegov kult (usp. ibid. 39). Kao alter ego Djedu Mrazu uveden je novi mitološki lik Djed Božićnjak koji također daruje djecu. U suvremenom svijetu darivanje djece poprima različite konotacije. Darovi služe kao medij odgoja, ali i simboliziraju društvenu moć koja je sada puno snažnija nego prije. Pripremanje čizmica u kojoj će djecu dočekati darovi dio su djetinjstva trogirskoga kraja. Po riječima sugovornika starije životne dobi, oni za Božić većinom ne bi dobivali ništa, a kada bi dobili poklon to bi bili odjevni predmeti koji su im bili potrebni za školu. Također, navode da se današnja djeca daruju jako skupim poklonima te smatraju da to ipak prelazi granicu koja ih uči moralnim i odgojnim vrijednostima. Mlađa generacija sugovornika se složila sa starijima. No, kako i zašto onda dolazi do kupnje mnogobrojnih i skupih poklona? Potrošačka civilizacija proširila je repertoar darova i iskoristila božićne darivatelje kao simbole zimske rasprodaje i kupovine (usp. ibid. 40). Utjecaj amerikanizacije i njihovi običaji zavladali su našim reklamama, pametnim uređajima te filmovima koji su prikazivani na televiziji, a iz kojih djeca uče:

„Eto samo „Sam u kući“, ispod Kevinovog bora je jako puno darova i mnogi drugi američki filmovi koji se prikazuju na televiziji imaju u sebi te skupe darove kojima se bitno pohvalit što bi dobio. Taj materijalizam nije vidljiv samo u aspektu Božića nego i u svakom danu.” (Sugovornica Sara Belas, Mastrinka)

Umrežavanjem u ekonomske, globalne i kulturne promjene nameću nam se nove prakse, no ljudi bi trebali odlučiti koji dio „nove“, a koji „stare“ prakse obilježavati te kombinirati ih pronalazeći sebe u njima.

U Trogiru, na trgu, se već tradicionalno organizira doček Djeda Božićnjaka u sklopu „Zimske adventure“. Ovaj događaj financira grad Trogir, a djeca predškolske dobi sa svojim odgajateljicama iz vrtića dolaze vidjeti Djeda Božićnjaka. 23. prosinca 2021. godine, u 12 sati, djeca su dočekala Djeda Božićnjaka koji im je dijelio slatkiše.

Slikovni prilog 12. Djed Božićnjak i vilenjaci na gradskom trgu 2021. godine

7. OBIČAJI NAKON BOŽIĆA

Završetkom Božića počinje razdoblje obilježavanja običaja nakon Božića. Vođena radom Milovana Gavazzija (1991), te željom da predočim cjeloviti prikaz božićnog ciklusa u Trogiru, u nastavku rada bit će riječi o periodu poslje Božića, sve do Sveta tri kralja.

Dan nakon Božića je Sveti Stjepan za kojeg Trogirani ne vežu značajnije običaje. Pojedini sugovornici su istaknuli jutarnji odlazak na svetu misu na taj blagdan te posjet bližoj rodbini i prijateljima. Potom slijedi Nova godina te Sveta tri kralja čime završava zimski ciklus narodnih običaja.

7.1. Nova godina

U socijalističko vrijeme u Trogiru se Nova godina slavila više nego Božić. Ona je bila državni praznik što znači da ljudi taj dan nisu odlazili na posao. Večer prije Nove godine, na takozvanu Staru godinu, prijatelji i rodbina su se okupljali i dočekivali Novu godinu zajedno. Za razliku od Božića, koji se dočekivao u krugu najuže obitelji, Nova godina se slavila u puno širem krugu ljudi:

„Za Novu godinu smo moje prijateljica i ja, nas desetak, možda još dva muška s nama, bi išle čestitat po cilom gradu. Ili bi imale jednu konobu di bi išle dočekat tu Novu godinu, svak bi nešto spremia, zezale bi se. Nešto ka danas kako mladi slave.“
(Sugovornica Dina, Trogir)

Do 1970-ih Nova godina se dočekivala u krugu prijatelja i obitelji, u zatvorenim prostorima, najčešće u kućama. Od 1970-ih počeli su se organizirati plesovi te velike proslave na zatvorenim ili otvorenim prostorima. Sugovornici su istaknuli hotel „Medenu“ gdje su se organizirali veliki plesovi i dočeci u zatvorenim dvoranama. Danas se dočeci u Trogiru također održavaju u zatvorenim ili otvorenim prostorima. Javni doček bude na glavnom gradskom trgu te se u sklopu „Zimske adventure“ svake godine organizira bend koji zabavlja posjetitelje. Tako se jača osjećaj pripadnosti zajednici, ljudi se upoznaju, druže i plešu. Osim javnih dočeka, sve više mladog stanovništva u susret Novoj godini sa svojim prijateljima odlaze na putovanja što je omogućila globalizacija te jačanje ekonomskog razvoja društva.

Petarde i vatromet sastavni su dio slavljenja Nove godine već dugi niz godina:

„Puno se slavilo, vatromet, puno se Nova godina slavila. Bio je to komunistički duh koji nam je odgovarao jer se nije radilo pa nek se slavi i tako. Ali je Božić bio u kršćanskom svijetu puno značajniji.“ (Sugovornica Marija, Trogir)

Za Novu godinu se obitelj okuplja na ručku koji je obilniji. Najčešće se kuha kiseli kupus i odojak. U postkomunističkoj Hrvatskoj u centar se božićnih običaja stavio Božić koji je ostao obiteljski blagdan te postao neradni dan. Nova godina je ostala državni praznik, također, neradan dan. Nova godina se i danas slavi kao 1970-ih, u krugu prijatelja, na proslavama u otvorenim ili zatvorenim prostorima.

7.2. Sveta tri kralja

Zadnji blagdan božićnog ciklusa običaja je Bogojavljanje, Sveta tri kralja ili Vodokršće (6. siječnja). Taj je dan posvećen trojici mudraca: Baltazaru, Melkioru i Gašparu koji su došli posjetiti Isusa u štalici te mu donijeti darove. Na taj dan dio Trogirana je odlazio na svetu misu, a poslije mise bi bio blagoslov vode:

„U neki maštil stavlja se voda, al nisi moga uzimat velike količine vode. Uzimala se voda u male bočice.“ (Sugovornica Dina, Trogir)

Blagoslovljenu vodu bi nosili kući, s njom blagoslivljali kuću, zemlju i štale. Postoji običaj skidanja okićenog božićnog drvca na Sveta tri kralja, no u Trogiru se on nije obilježavao. Neki bi skidali kuglice s bora odmah nakon Nove godine, a neki bi ih držali do Svijećnice ili do Krštenja Isusovog. Danas se ovaj običaj obilježava na isti način kao što je i opisano.

8. ADVENTSKA KUĆICA

Nakon obuhvatno opisane cjeline božićnih običaja u gradu Trogiru, od 1960-ih do danas, vrijeme je da se osvrnem na suvremenu proslavu Božića koju, između ostalog, simboliziraju adventske kućice na gradskom trgu. Atmosfera slavljenja Božića iz sfere doma preselila se na ulice i trgove ovog grada te rezultirala pozitivnom reakcijom građana.

Petak, 10. prosinca 2021. godine, 18h je sati. Šetam kalama prema gradskom trgu, idem sa sjeverne strane vrata grada prema južnoj strani vrata grada. Ulazim u Gradsku ulicu u kojoj su postavljene dvije adventske kućice. Na pločama ispred kućica piše ponuda. Prodaju se alkoholna i bezalkoholna piće te fritule. Hladno je, na šanku jedne kućice stoje dvije cure koje uzimaju fritule s čokoladom. Prolazim pored njih, pozdravljaju me, išle smo zajedno u srednju školu. Šetam dalje Gradskom ulicom te dolazim do dijela koji je ukrašen lampicama. Izgleda kao zvjezdano nebo. Koračajući prema trgu čujem glazbu, svira pjesma Mariah Carey „All I Want For Christmas Is You“. Dolazim do glavnog trga na kojem su smještene četiri adventske kućice. Postavljene su u polukrug, tako da im je pogled usmjeren na pozornicu. Pozornica je natkrivena tako da ni kiša ne može poremetiti koncerte koji su najavljeni. Svaka kućica ima svoj inventar koji se sastoji od stolova, stolice te suncobrana koji štite posjetitelje od klimatskih čimbenika (vjetra, hladnoće, kiše, vlage). Kućice su ukrašene zelenilom, kuglicama, lampicama i raznim drugim božićnim ukrasima. Navedeno želim povezati s tradicijskim božićnim praksama gdje božićno zelenilo predstavlja životnu snagu, a lampice predstavljaju svjetlost koja se budi. Na ovom primjeru možemo uočiti spajanje „stare“ i „nove“ tradicije. Glazba je pojačana, vrti se strana božićna glazba. Osjećam miris fritula, kobasica i kuhanog vina. Pamtim mirise koji mi se urezuju u sjećanje te me podsjećaju na advent i božićno vrijeme. Odlučila sam sjesti te naručiti fritule s čokoladom i kavu. Pokrila sam se dekom, hladno je, no, grijalica je u blizini pa mi smanjuje osjećaj hladnoće. Narudžbu mi donosi konobar. Jedem fritule, mekane su, ali hladne. Kava je po mom ukusu, sjedim, osluškujem i razmišljam. Promatram posjetitelje kućica, razgovaraju, smiju se, smjestili su se također ispod grijalica, nema ih puno, sve skupa dvadesetak. Osim posjetitelja tu su i konobari. Puno riječi, glasova, različite boje i visine. Razmišljam kako je trg izgledao zimi dok se na njemu nije održavao advent, a kako on izgleda danas. Danas ga krasi kućice i njihovi posjetitelji, a prije 2017. godine za vrijeme adventa trg je bio pust, krasio ga je bor i ukrasi kao što su saonice ili patuljci. Kućice su na trg prvi put postavljene u prosincu 2017.

godine te se od tada održavaju svako božićno razdoblje, osim 2020., kada je korona virus onemogućio održavanje festivala.

Ideja slavljenja Božića na javnoj površini, na ulicama, potekla je iz Zapadnog svijeta, a u Hrvatsku je prvo došla u Zagreb prije desetak godina⁵, a potom u Split. Zatim su i drugi gradovi počeli organizirati ovaj festival. Proslava Božića dijelom se preselila iz svetog kućnog kuta na trg, javni prostor odnosno na adventske kućice koje imaju sve veću funkciju u društvu, a to je okupljanje stanovnika. Želim istaknuti kako je za vrijeme pandemije održavanje adventa bilo onemogućeno te se proslava Božića morala opet vratiti u sferu doma. Ta neprestana izmjena običaja njihov je glavni dio koji čini samu srž običaja. Dolazak na advent, mjesec dana, koliko advent traje, većini Trogirana, a posebno mlađim generacijama, postaje svakodnevice.

Ujutro se na adventu puštaju lagane božićne pjesme, strane i domaće, a ugođaj pruža dozu topline i veselja. Navečer se glazba pojača pa se često ne može ni razgovarati koliko bude glasno, a glazba rijetko bude božićna. Također, u večernjim satima su organizirani koncerti estradnih pjevača te tada posjećenost bude najveća. Većina mojih mlađih sugovornika o kućicama razmišlja s pozitivnim stavom, kao mjestu na kojem se mogu zabaviti i družiti. U zimsko doba, kada prevladava hladnoća i monotonost, kućice predstavljaju suprotnost, veselje i mjesto za druženje:

„Nikoga nije briga je li zima, je li bura, je li jugo, je li pada kiša. Izać ćeš svakako.“ (Maja Maljković Zelalija, Trogir)

⁵ Izvor: Podaci dobiveni od Turističke zajednice grada Zagreba (10.6.2022.)

Slikovni prilog 13. Vesela atmosfera na adventskim kućicama na Badnju večer 2021. godine

Mladi na advent često odlaze te sve više vremena provode na kućicama s društvom. Kućice im postaju mjesto izlaska i razbibrige. Moji sugovornici smatraju da mlađim generacijama advent postaje centar božićnih događanja te da se time osjećaj zajedništva i druženja s obitelji, kod kuće, smanjuje. No, je li advent nadopuna Božića ili je preuzeo glavnu ulogu ovisi o pojedincu, njegovom vjerovanju i životnim ciljevima. Starije stanovništvo tradiciju i vjerske običaje ističu kao glavni razlog slavljenja Božića kao blagdana. Dok mlađe stanovništvo smatra da adventske kućice nisu preuzele bit Božića te da su njegova nadopuna, ali da se vole družiti i provoditi vrijeme na adventu u zajedništvu. Bit ovog blagdana ostaje isti zbog toga što se radi o vjerskom običaju koji je duboko ukorijenjen u tradicijskoj kulturi (usp. Vojnović Traživuk 2019: 21).

Dok se tradicijski običaji Trogira mijenjaju i preoblikuju, stvaraju se novi i suvremeni običaji, a sve je navedeno pod utjecajem amerikanizacije, modernizacije, reklama, društvenih mreža, jednom riječju globalizacije. Pri navedenom, slavljenje Božića poprima potrošački aspekt koji je danak komercijalizacije i konzumerizma hrvatske kulture (usp. Vojnović Traživuk 2019: 21). Mjesec dana prije Božića, uz izobilje hrane i pića, na kućicama Trogirani jedu, slave i družu se, a kada Božić prođe, slavlje utihne. Tada se slavlje okreće proslavi Nove godine.

Nadalje, sugovornici su istaknuli da iako podržavaju adventske kućice, jer se na taj način tijekom zime u gradu održavaju neka događanja, smatraju da adventska kućica ne bi smjela zauzeti glavnu ulogu Božića. Tada naši potomci ne bi znali koji su bili tradicijski običaji njihovih predaka te zašto se Božić uopće obilježava. Time bi se izgubilo vjerovanje te srž Božića kao kršćanskog blagdana. Također, smatraju da se suvremeni običaji u Trogiru (adventska kućica, koncerti suvremene glazbe, skandinavski patuljci) ne razlikuju od običaja u drugim krajevima Hrvatske, a i šire, te da bi se gubljenjem običaja trogirskoga kraja izgubio identitet njihovoga grada, a i njihovih stanovnika.

Također, sugovornici su naglasili da bi ponudu na adventu trebalo proširiti. Osim bogatije ugostiteljske ponude, predlagali su uvesti humanitarne akcije, zatim radionice fotografiranja, slikanja te božićne sajmove. Tako bi se ponuda dodatno obogatila, a time bi se mogli obilježiti i trogirski tradicijski božićni običaji. Na ovaj način bi se mogli tradicijski običaji Trogira povezati s modernim i suvremenim načinima slavljenja Božića.

9. ZVUKOVI (NE)TRADICIJSKOG BOŽIĆA

U Trogiru se u božićnom periodu pjeva od davnina. Kao dio božićnog razdoblja, pjesme su obilježile prošlost, ali ostavljaju svoj utisak i u sadašnjosti. Koje pjesme su pjevane nekoć u božićnom ciklusu, a koje se izvode danas? Kako i zašto je „Bozzottijeva misa“ sve manje posjećena? Koje su nove, suvremene, a koje tradicijske pjesme božićnog razdoblja u Trogiru? U nastavku rada sam prikupila zvukove (ne)tradicijuskog Božića u Trogiru koji otkrivaju odgovore na postavljena pitanja.

Crkvena božićna pjesma *U se vrime godišća* tradicionalno se pjeva na trogirskim misama za vrijeme Božića. Ona je jedna od najpoznatijih božićnih pjesama:

U se vrime godišća mir se svitu navišća. Porojenje Ditića od Divice Marije. Od prečiste Divice i nebeske kraljice, anđeoske kraljice, cesarice svete Dive Marije. Diva sina porodi, đavlu silu svu slomi, a kršćane oslobodi sveta Diva Marija. (Sugovornik Vladimir Belas, Arbanija)

Nikola Buble (1988: 53) navodi da je napjev ove pjesme karakterističan za pjevanje trogirskoga puka. Tijekom godina se naziv pjesme „U se vrime godišća“ pretvorio „U sve vrime godišća“. Zamjenica *ovo* imala je u starom hrvatskom jeziku oblik *se*. Kako se više nije upotrebljavala, ljudi su to *se* pretvorili u *sve* (oblik koji imamo u jeziku, ali ima drugo značenje). Ispravno je *se*, jer je ispravno značenje „U ovo vrime godišća“ (jer se Krist nije rodio u sva vremena, nego u jedno određeno vrijeme), a ne „U sve vrime godišća“.

Uz nju su poznati i napjevi *Veseli se, Majko Božja te Rodil se je Isus*. Napjev „Rodil se je Isus“ ima obilježja glagoljaškog napjeva i spada među najstarije napjeve trogirске katedrale, ali se više ne pjeva (Buble 1988: 61):

Rodil se je Isus, spasitelj svita, hranitelj od svih dus, ljubav očita. Bogati ovi Bog u svakoj slavi, ukaza se ubog leže na travi. Visoki stvoritelj gospodar od svita, stvori se prijatelj tužna čovika. Oni koji hodi vrhu svitline, dana, se porodi meju živine. Ovo porođene Boga čovika, vesel se stvorenje tvoja je dika. (Sugovornik Vladimir Belas, Arbanija)

Ostale navedene pjesme se još izvode u katedrali, a uz njih treba spomenuti i pjevanu, već spomenutu, „Bozzottijevu misu“ koja se izvodi za vrijeme božićnog perioda. Bozzotti je bio dirigent, orguljaš i zborovođa koji je rođen u Milanu 1830., a iz Italije je doselio u Trogir kada se oženio za Trogirku Mariu Demicheli 1853. godine. „Bozzottijevu misu“ Trogirani su zavoljeli nakon njene prve izvedbe. Ona se u Trogiru izvodi više od sto godina pa su je

Trogirani kao takvu „prisvojili“. Misa ima pravi naziv „Messa pastorale“ odnosno „Božićna misa“, ali među Trogiranima je poznata već dugi niz godina kao „Bozzottijeva misa“⁶. Bozzottijeva misa se svira i pjeva na Badnjak, Božić, Sveta tri kralja i na Novu godinu u 19h u trogirskoj katedrali.

Danas se uočavaju sve veći problemi vezani za izvođenje Bozzottijeve mise. Prvenstveno, to je misa s pjevanim napjevima na latinskom jeziku koju nije jednostavno za izvoditi, a ni pratiti. Navedeno upućuje na sve manji broj zainteresiranih pjevača koji žele pjevati ovu misu, ali i sve manji broj posjetitelja ove mise. Slijedom toga postavlja se pitanje hoće li se „Messa pastorale“ izvoditi u skoroj budućnosti ili će svoje mjesto pronaći u zapisima knjiga na policama Muzeja, kao što je to pronašao tradicijski običaj krlezezanja?

Božićni tradicionalni napjevi žive još samo u crkvama, a gotovo da ne postoje tradicionalni napjevi koji se izvode u obiteljskim domovima, u sklopu priprema i uređenja za Božić, npr. uz kićenje božićnog drvca i u dane božićnih blagdana. Moj djed mi je izrecitirao pjesmu koju su pjevali oko Božića kada ne bi imali novca za kupnju i ukrašavanje bora:

Ja neću kitit bora, jer nemam uresa sjajnog, blještavih svjeća malih, darova djetinjih, dragih. Pa ipak nosim tebi, u svetoj božićnoj noći od mnogog drugog ljepši, dar draži od mnogog dara. Oprosti Bože mili ništa ti nemam da dadem, da budem sličan svitu, tih naših velikih dana. Kriste, pliticu zlatnu darivam svoga ti šića, i na njoj srce svoje prepuno ljubavi harne.

Danas ovakvi napjevi nisu učestali. U slobodnim izvedbama sve češće se pjevaju pjesme stranih i domaćih glazbenika te se na taj način gubi tradicija očuvanja napjeva. Slijedom navedenog postavlja se pitanje izvođenja suvremenih pjesama za vrijeme adventa u Trogiru i njihove veze s tradicijom. Glavni glazbeni repertoar se održava na trgu uz koncerte estradnih pjevača i njihovih pjesama koje nisu usko vezane za blagdan Božića. Na posljednjoj „Zimskoj adventuri“ na trgu se nije održao niti jedan božićni koncert na kojem se pjevao božićni repertoar. Tradicijske pjesme se pjevaju još samo u crkvi, a u obiteljskim domovima više niti ne postoje. Suvremena glazba na stranim jezicima, sve češće, postaje najslušanija na trgu. Globalizacijom i utjecajem Zapadnog svijeta stanovnici ovog grada u svoju kulturu primaju sve više navika koje nisu vezane za običaje naših starijih.

Mlađi su sugovornici istaknuli da bi se trebao obogatiti glazbeni repertoar organiziranjem pjevača i zborova koji bi izvodili božićne koncerte s tradicionalnom glazbom. Uz njih se

⁶ Izvor: <https://www.youtube.com/watch?v=qhLK1ueOSRI> (2.4.2022.)

mogu organizirati i koncerti suvremene glazbe. Tako bi se napravio balans između svjetovne i tradicijske glazbe te bi tradicijski napjevi živjeli među stanovništvom i ne bi bili zaboravljeni.

10. INSTITUCIONALNI UVIDI U BOŽIĆNE OBIČAJE I PRAKSE

U ovom poglavlju bit će riječi o djelovanju Muzeja grada Trogira, kao institucije, koja više godina za redom planira obilježavanje božićnih običaja i praksi u javnom prostoru institucije. Djelatnice Muzeja grada Trogira, dugi niz godina, svojim neiscrpnim idejama njeguju božićno razdoblje osmišljavanjem različitih projekata, izložbi i radionica. Cilj im je da u obilježavanje božićne prakse uključe lokalnu zajednicu te da zajedno obilježe stare, ali i nove božićne navike i običaje kako bi djeca, a i odrasli naučili neki novi božićni ritual koji nisu znali, ali i da stvore nove.

Muzejska pedagoginja, Goranka Tomaš, tradicionalno održava kroz prosinac dječje radionice koje sama osmišljava. Radionica „Božićna čestitka“ je po njenim riječima „najjača priča“ jer se održava više od desetljeća. Zajedno s djecom izrađuje čestitke koje su u današnje vrijeme postale stvar zaborava, a djeci donose novo znanje, ali i zabavu ukrašavanjem, lijepljenjem i ubacivanjem čestitke u poštanski sandučić. Goranka je istaknula da radionice nije lako osmišljavati, no trud joj se isplati kada vidi da djeca kući odlaze radosna, ali i da se s osmijehom vraćaju ponovo u Muzej. Goranka je u prosincu 2021. godine održavala tri radionice. Osim „Božićne čestitke“ na preostalim su radionicama djeca izrađivala božićne kutije i božićne ukrase. Radionice mogu pohađati i odrasli, no njih je jako teško zainteresirati da dođu u Muzej i ulože malo svog slobodnog vremena:

„Ljudi su uvijek problem i kako ih privući u Muzej. Jedne se godine javio interes roditelja da bi i oni došli na radionicu pa sam i to organizirala. 2019. godine je bila tema radionice „3D zvijezda“ i onda su se mame skupile i one su radile „3D zvijezdu“. To je isto bilo super. Teško je animirati publiku da dođu i potroše malo svog osobnog vremena. A svima bude drago kada dođu.“ (Sugovornica Goranka Tomaš, Trogir)

Muzejska pedagogica ističe da je jako dobra suradnja škole i/ili vrtića s Muzejom jer na taj način učiteljice i odgajateljice direktno uključe djecu u radionice te onda ona nema problema u pronalaženju djece koja će sudjelovati u radionicama. Godine 2020. radionice su bile online te su se mogle pronaći na internetskim stranicama Muzeja, a razne su bile iskorištene za nastavu predmeta Likovne kulture u školama.

Osim radionica, Goranka mi je ispričala o svojoj izlozi koju je radila 2010. godine u Muzeju na temu „Radosti prosinca“ koja nije uključivala strogo tradicijske običaje, ali ni moderne, već je to bila „njena priča Božića“. Ukomponirala je predbožićni dio kroz tri sveca - sv. Barbaru, sv. Luciju i sv. Nikolu. Drugi dio je bio vezan uz običaj unošenja slame i paljenja

panja badnjaka, a u trećem dijelu izložbe su bili prikazani likovi iz jaslica i o svakom je bilo napisano nekoliko riječi.

Slikovni prilog 14. Katalog izložbe „Radosti prosinca“

Uz muzejsku pedagoginju, Maja Maljković Zelalija, koja je zaposlena na području odnosa s javnošću i promidžbu, pokušava dodatno zainteresirati stanovnike grada Trogira te ih uključiti u projekte koje Muzej organizira. Jedan od prvih njenih projekata u Muzeju bio je vezan za prikupljanje starih božićnih zvukova, okusa, mirisa i ukrasa. Kontaktirani su stanovnici koji su bili voljni pomoći i podijeliti svoje znanje, sjećanja i uspomene na to kako je Božić nekoć izgledao u Trogiru. Rezultat ovog rada bila je slikovita i skladno napravljena e-knjižica božićnih bilješki sakupljenih 2013. godine.⁷

Također, kao što je već spomenuto, Muzej grada Trogira je 2016. godine objavio e-knjižicu koja je posvećena krležanju, starom trogirskom običaju uoči Svih Svetih.

„Božićni sajam rukotvorina“ projekt je osnovan 2017. godine te iste godine se prvi put održao i trogirski adventski festival nazvan „Zimska adventura“. Djelatnice Muzeja su

⁷ Izvor: <https://issuu.com/muzejgradatrogira/docs/jesenskiskafetinimgtbrojsedam>, 19.4.2022.

promišljale kako u gradu nema događanja vezanih za božićni ciklus običaja te su zaključile da Muzej kao kulturna institucija treba početi djelovati po tom pitanju. Natkriveni i neiskorišteni prostor u sklopu Muzeja ih je potaknuo na razmišljanje kako ga iskoristiti. Odlučile su atelje ustupiti umjetnicima, rukotvorcima koji će svoje radove prezentirati i prodavati. Prve godine interes izlagača bio je iznimno velik te su izlagači bili zadovoljni prodajom. Od tada se sajam održavao svake godine u ateljeu, s iznimkom 2020. kada se održao internetski. Te godine je Maja Maljković Zelalija pozvala dosadašnje izlagače da joj pošalju slike svojih radova te ih je ona grafički pripremila i potom objavila na internetskim stranicama njihovih obrta. Sve je to napravila s ciljem održavanja sajma te kako bi Muzej pomogao ljudima koji su bili izlagači godinama. Nova, 2021. godina donijela je sa sobom neizvjesnu situaciju hoće li se sajam moći održati. Muzej je odlučio raspisati natječaj zbog zainteresiranih izlagača, no ipak ih se jako malo prijavilo pa se sajam nije održao. Sugovornica Maja smatra da je više razloga zašto se ljudi nisu prijavili:

„Ja mislim da je najviše uvjetovalo to što se nije znalo kakve će bit mjere, u Muzej se nije moglo ući bez covid potvrde ili negativnog testa i plus to, imam osjećaj, da izlagači nisu očekivali ni da će se moći održati sajam pa se nisu ni spremali.“

Slikovni prilog 15. Otkazani peti Božićni sajam rukotvorina

Sajam će se pokušati organizirati 2022. godine u nadi da će stanje u državi biti stabilnije te da će se uz veći prijavljeni broj izlagača sajam uspješno održati.

Nadalje, još jedan projekt osmišljen od strane Muzeja je „Čestitka za Božić“ 2020. godine. To je internetska zbirka sjećanja Trogirana i Trogirki o nekoj njihovoj situaciji vezanoj za Božić

ili o Božiću u njihovom djetinjstvu. Cilj ovog projekta je bio razveseliti čitatelje nekim smiješnim ispričanim događajima, ali opet i zabilježiti dio običaja i tradicijskih praksi koji su možda već i zaboravljeni.⁸ Sljedeće godine je Maja Maljković Zelalija ovu čestitku pripremila u obliku e-knjižnice koja je također imala jako dobru reakciju na društvenim mrežama.⁹

Navedeno upućuje da djelatnice Muzeja obilježavaju Božić osmišljavanjem raznih projekata i radionica. Interes, sudjelovanje i pozitivne reakcije djece i odraslih cilj su djelovanja Muzeja kao kulturne institucije koja djeluje u lokalnom kontekstu. Približiti muzejski fundus građanima Trogira, ali također i stvarati novi, ono je čemu Muzej teži. Uz pomoć društvenih mreža, koje su neizbježan način oglašavanja, muzejske djelatnice nastoje približiti grafički obogaćen muzejski fundus građanima Trogira kako bi se stanovnici zainteresirali te pratili nove objave uz koje se mogu zabaviti, ali i naučiti nešto novo. Neiscrpan izvor muzejskog fundusa trebali bi biti stanovnici ovoga grada koje treba što više angažirati kako bi se božićni običaji temeljitije zabilježili, ali i očuvali, zaključak je obje sugovornice.

⁸ Izvor: <http://muzejgradatrogira.blogspot.com/2020/12/bozicne-beside-za-bozic-2020-poklanjamo.html>

⁹ Izvor: https://muzej-grada-trogira.hr/2021/12/22/uz-bozicne-beside-u-novom-ruhu-zelimo-vam-cestit-bozic-i-sretnu-novu-2022-godinu/?fbclid=IwAR1yUNA0sUJtjde6JPUrme3GG3c8TMRFBNdrxmVuAory_WtoOxBTOEZDdM

11. ZAKLJUČAK

U radu su prikazani božićni običaji koje Trogirani prakticiraju od 1960-ih i koji se prenose s koljena na koljeno, ali i običaji koji su s vremenom preoblikovani ili su izumrli. U radu sam navela niz običaja koji više nisu dio božićnog ciklusa te koji su ostali zapisani samo u knjigama, ali i one koji se sve manje održavaju ili u novije vrijeme bivaju zamijenjeni s nekim novim običajima. Običaj krlelezanja se u Trogiru nije održao te je već zadnjih tridesetak godina u potpunosti zamro. Navedena činjenica potvrđuje jednu od postavljenih hipoteza koja glasi: *Običaj krlelezanja u Trogiru više ne postoji*. Nadalje, iako tradicijski običaji izumiru, kroz muzejske radionice, vrtiće i škole pokušavaju se očuvati kako bi se djeca upoznala s prošlošću i ritualima vezanim za Božić njihovih predaka. Također, ovdje želim istaknuti „Bozzottijevu misu“ kao jedan od najstarijih tradicijskih božićnih običaja Trogira čije je izvođenje u budućnosti upitno. Na koji način je očuvati i približiti mladima? Samo su neka od pitanja koja bi se mogla realizirati kroz nove projekte ove zajednice.

Nadalje, u radu sam proučavala i nove, suvremene običaje koji postaju dio svakodnevice Trogirana te kako se oni odražavaju na mlade i starije generacije. Jedno od istraživačkih pitanja je: *Pod utjecajem kojih procesa se božićni običaji u gradu Trogiru mijenjaju te koji su novi simboli Božića u Trogiru?* Može se zaključiti da pod utjecajem globalizacije, amerikanizacije i Zapadnog svijeta običaji grada Trogira dobivaju jednu novu formu koja nije usko vezana za tradiciju ovoga grada. Okretanje konzumerizmu i materijalizmu, prihvaćanje ukrasnih dekoracija te slavljenje Božića na javnim prostorima mijenjaju običaje ovoga grada sve više. Uvođenjem adventskih kućica na trg, mlado stanovništvo sve manje vremena provodi u svojim domovima, a sve više na trgu. Time adventska kućica postaje centar božićnih događanja za mlado stanovništvo, čime potvrđujem postavljenu hipotezu. Shodno tome, u suvremenom urbanom kontekstu postoji više novih simbola Božića u Trogiru. Prvenstveno treba istaknuti adventsku kućicu kao mjesto okupljanja Trogirana, potom, skupocjeno darivanje na božićno jutro, koncerte suvremene glazbe na trgu, ali i patuljke kao dio božićne dekoracije. Rečenim je potvrđena hipoteza da darivanje na božićno jutro postaje jednim od novih simbola Božića u Trogiru.

Iz svega napisanog želim zaključiti da su se božićni običaji u gradu Trogiru kroz stoljeća nadograđivali na utvrđenu osnovu kršćanskog blagdana, neprestanim mijenama te spontanim prilagodbama praktičnog načina života. Unatoč sve manjem održavanju tradicijskih običaja te

sve većem obilježavanju suvremenih običaja Božić je ostao obiteljski blagdan koji i dalje odiše čarolijom zajedništva.

Ovim radom sam doprinijela prikupljanju božićnih običaja koji su se obilježavali posljednjih šest desetljeća, prema kazivanjima moga djeda i mojih sugovornika grada Trogira. Mijene i preoblake tradicijskih običaja ostaju zapisane u ovome radu, ali se daje i prikaz promjena te procesa koji su doveli do obilježavanja suvremenih božićnih praksi ovoga grada.

12. IZVORI

12.1. Literatura

Acalija, Sanja. 1997. „Božićni običaji u Kaštelima“, u: *Ethnologica Dalmatica*, Vol. No. 6, str. 39-49.

Alaupović Gjeldum Dinka. 1996, 1997. „Običaji Trogirske zagore u prvoj polovini XX. stoljeća“, u: *Vartal* 1-2/1996, 1-2/1997, str. 247-282.

Alujević, Maja. 2006. „O blagdanu svete Lucije“, u: *Ethnologica Dalmatica*, Vol. No. 15, str. 107- 116.

Babić, Dunja. 2015. „Trogirsko predgrađe na Čiovu u kontekstu izgradnje otoka do XIX. stoljeća“, u: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, doktorska disertacija.

Belaj Vitomir. 1979. *Kultni vrtići u Jugoslaviji i njihovi etnološki okvir I*, doktorska disertacija, Zagreb.

Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split : Marjan tisak.

Braica, Silvio. 2004. „Božićni običaji“, u: *Ethnologica Dalmatica*, Vol. No. 13, str. 5-26.

Buble, Nikola. 1988. *Glazbena kultura stanovnika trogirske općine*. Trogir: Muzej grada Trogira.

Celio Cega, Fani. 2002. *Trogir*. Zagreb: Turistička naklada.

Celio Cega, Fani. 2005. *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*. Split: Književni krug Splita.

Celio Cega, Fani. 2015. „Crtice o ribarstvu i prehrani ribom u Trogiru od 18. do početka 20. stoljeća“, u: *Ethnologica Dalmatica*, Vol. No. 22, str. 131-148.

Čapo Žmegač et. al. 1998. *Etnografija : svagdan i blagdan hrvatskoga puka*. Zagreb: Matica hrvatska

Dragić, Marko. 2008. „Advent u liturgiji i narodnoj kulturi Hrvata“, u: *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu*, Vol. 43 No. 3: 414-440.

Dragić, Marko. 2008. „Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi“, u: Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 43 No. 1: 67-90.

Gavazzi, Milovan. [1939.], 1991. *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*. III. izdanje. Zagreb: Hrvatski sabor kulture.

Magaš, Damir. 2013. *Geografija Hrvatske*. Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju i izdavačka kuća Meridijani, Zadar.

Potkonjak, Sanja. 2014. *Teren za etnologe početnike*, HED, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu

Radić, Danka. 1998. „Gradska jezgra Trogira - svjetska baština UNESCO-a“, u: *Informatica museologica*. Vol. 28: 114-117.

Radić, Danka. 2014. „Trogirska tradicijska brodogradnja“, u: *Ethnologica Dalmatica* Vol. No. 22, str. 149-196.

Rihtman-Auguštin, Dunja. 1995. *Knjiga o Božiću. Božić i božićni običaji u hrvatskoj narodnoj kulturi*. Zagreb: Golden marketing, 2. dopunjeno izdanje

Škoda, Klara i Marijana Držić. 1996-1997. „Godišnji običaji na otoku Čiovu i u Segetu“, u *Vartal* 1-2/1996, 1-2/1997, str. 283-288.

Škrbić Alempijević, Nevena et.al. 2016. *Misliti etnografski. Kvalitativni pristupi i metode u etnologiji i kulturnoj antropologiji*. HED, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu

Vojnović Traživuk, Branka. 2019. „Jedan etnološki pogled na Božić“, u: *Ethnologica Dalmatica*, Vol. No. 26, str. 1-23.

Žaja, Barbara. 2019. „Suvremena etnografija tradicijske kulture u Trogirskom kraju“, u: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet, diplomski rad.

12.2. Internetski izvori

Google:

<https://www.jadrolinija.hr/o-nama/o-jadroliniji/iz-povijesti> (25.4.2022.)

<http://muzejgradatrogira.blogspot.com/2016/10/halloween-na-trogirski-obicaji-uoci.html>
(2.4.2022.)

<https://www.elegant.hr/clanci/bozicni-patuljci-skandinavskih-korijena-upotpunit-ce-vas-blagdanski-dekor/> (5.5.2022.)

<https://issuu.com/muzejgradatrogira/docs/jesenskiskafetininimgtbrojsedam> (19.4.2022.)

<http://muzejgradatrogira.blogspot.com/2020/12/bozicne-beside-za-bozic-2020-poklanjamo.html> (20.4.2022.)

<http://muzejgradatrogira.blogspot.com/2020/12/bozicne-beside-za-bozic-2020-poklanjamo.html> (18.4.2022.)

https://muzej-gradatrogira.hr/2021/12/22/uz-bozicne-beside-u-novom-ruhu-zelimo-vam-cestit-bozic-i-sretnu-novu-2022-godinu/?fbclid=IwAR1yUNA0sUJtjde6JPUrme3GG3c8TMRFBNdrxmVuAory_WtoOxBT_OEZDdM (19.4.2022.)

12.3. Audiovizualna građa

Bozzotti, Giuseppe. Messa Pastorale. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=qhLK1ueOSRI> (2.4.2022.)

12.4. Popis sugovornika

Ante Maravić, Žedno

Dina Rožić, Trogir

Marija Božić, Trogir

Mirjana Rakijar, Trogir

Vladimir Belas, Arbanija

Jelena Miše, Trogir

Divna Belas, Mastrinka

Valentino Lovrić, Trogir

Marina Pensa, Mastrinka

Sara Belas, Mastrinka

Vlado Vrlika, Trogir

Djelatnice Muzeja grada Trogira

12.5. Prilozi

Slikovni prilog 1. Božićna svijeća. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022.godine, kod sugovornice Marije.

Slikovni prilog 2. Paljenje panja badnjaka na Badnju večer ispred crkve svetog Dominika u Trogiru. Fotografija je iz vlastite arhive.

Slikovni prilog 3. Božićni ukrasi iz 1970-ih. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022.godine, kod sugovornice Mirjane.

Slikovni prilog 4. Božićni ukrasi iz 1980-ih. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022.godine, kod sugovornice Mirjane.

Slikovni prilog 5. Božićni ukras iz 1980-ih. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022.godine, kod sugovornice Mirjane.

Slikovni prilog 6. Božićni patuljci skandinavskog podrijetla. Fotografija je preuzeta iz članka „Božićni patuljci skandinavskih korijena upotpunit će vaš blagdanski dekor“ (Šustić, 2020).

Slikovni prilog 7. Čestitka za Božić. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022.godine, kod sugovornice Marije.

Slikovni prilog 8. Kipovi od drva u jaslicama obitelji Božić. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022.godine, kod sugovornice Marije.

Slikovni prilog 9. Tanjur i pribor za jelo na Božić. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022.godine, kod sugovornice Mirjane.

Slikovni prilog 10. Trogirski rafioli. Fotografija je iz vlastite arhive.

Slikovni prilog 11. Obitelj ispred bora i jaslica za Božić 1997. godine. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022.godine, kod sugovornice Marije.

Slikovni prilog 12. Djed Božićnjak i vilenjaci na gradskom trgu 2021. godine. Fotografija je preuzeta sa Facebook stranice „Visit Trogir“ u travnju 2022. godine.

Slikovni prilog 13. Vesela atmosfera na adventskim kućicama na Badnju večer 2021. godine. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, 24. prosinca 2021. godine, fotografija je iz vlastite arhive.

Slikovni prilog 14. Katalog izložbe „Radosti prosinca“. Fotografija je uslikana na terenskom istraživanju u Trogiru, tijekom travnja 2022. godine, kod sugovornice Goranke.

Slikovni prilog 15. Otkazani peti Božićni sajam rukotvorina. . Fotografija je preuzeta sa Facebook stranice „Muzej grada Trogira“ u travnju 2022. godine.